

Dr. Öğr. Üyesi Duygu KAYALIK ŞAHİN

Bartın Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi
İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü
Bartın/TÜRKİYE
kayalik_duygu@hotmail.com
ORCID

**HADÂ'İKUL-HAKÂ'İK Fİ
TEKMİLETİ'Ş-ŞAKÂ'İK'TA ESER
ÜZERİNE BİLGİ VE
DEĞERLENDİRMELER**

INFORMATION AND EVALIATIONS IN
HADÂ'KU'L-HAKÂ'İK Fİ TEKMİLETİ'Ş-
ŞAKÂ'İK ABOUT THE LITERARY WORK

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Yükleme Tarihi: 04.11.2021
Kabul Tarihi: 01.01.2022
Yayımlanma Tarihi: 30.04.2022

Article Information: Research Article
Received Date: 04.11.2021
Accepted Date: 01.01.2022
Date Published: 30.04.2022

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin**.

Atıf/Citation

Kayalık Şahin, Duygu, "Hadâ'iku'l-Hakâ'ik Fî Tekmiletî'ş-Şakâ'ik'ta Eser Üzerine Bilgi ve Değerlendirmeler", *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]*, Yıl 8, Sayı 16, Bahar 2022, s. 166-199.

Kayalık Sahin, Duygu, "Information and Evaluations in Hadâ'iku'l-Hakâ'ik Fî Tekmiletî'ş-Şakâ'ik About the Literary Work", *Hikmet-Journal of Academic Literature*, Year 8, Volume 16, Spring 2022, p. 166-199.

10.28981/hikmet.1019078

Dr. Öğr. Üyesi Duygu KAYALIK ŞAHİN

HADÂ'İKU'L-HAKÂ'İK Fİ TEKMİLETİ'Ş-ŞAKÂ'İK'TA ESER ÜZERİNE BİLGİ VE DEĞERLENDİRMELER

INFORMATION AND EVALUATIONS IN HADÂ'İKU'L-HAKÂ'İK Fİ TEKMİLETİ'Ş-ŞAKÂ'İK ABOUT THE LITERARY WORK

ÖZ

Taşköprizâde'nin Şakâ'iku'n-nu'mâniyye fî 'Ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye adlı eserine, Atâyî'nin yazmış olduğu Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmiletî'ş-Şakâ'ik isimli zeyilde 1135 biyografi bulunmaktadır. Bu biyografilerde Atâyî, kimi zaman eserlerin sadece ismini zikretmiş, kimi zaman mufassal kimi zaman da mülahhas tanıtımlar yapmış; eserlerin çeşitli hususiyetlerine yönelik pek çok ferdi değerlendirmeye de başvurmuştur. Atâyî, tabakat ve tezkire türündeki eserlerdeki süregelen biyografi yazım geleneğini devam ettirerek çeşitli disiplinlerde, farklı nazım şekilleri ve türlerinde telif edilen eserleri, sıfatlar kullanarak tasvir etmiştir. Atâyî'nin eserler hakkında verdiği bilgileri ve yaptığı değerlendirmeleri ortaya koymayı hedeflediğimiz bu çalışmada, öncelikle Atâyî'nin eseri sunuş tarzı ve eser hakkındaki değerlendirmeleriyle ilgili veriler tespit edilmiştir. Biyografi yazıcılığının öncülerinden kabul edilen Atâyî'nin müelliflere ait eserleri hangi şekilde tavsif edip kaleme aldığı ve eser değerlendirmelerini hangi boyutlarda gerçekleştirdiğini belirlemeye gayret gösterdiğimiz bu çalışmada, elde edilen bulgular, "eserin ismi", "eserin telif tarihi", "eserin telif mekanı", "eserin telif sebebi", "eserin dili", "eserin türü", "eserin muhtevası", "eserin üslubu ve tertibi", "eser üzerinde yapılan değişiklikler", "eser üzerinde yapılan çalışmalar", "eser değerlendirmeleri", "eserin takdim edildiği kişiler" ve "Atâyî'nin şahsen gördüğü eserler ve eserlerle ilgili rivayetler" şeklinde on üç başlık altında tasnif edilerek incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şakâ'iku'n-nu'mâniyye, Hadâ'iku'l-Hakâ'ik Fî Tekmiletî'ş-Şakâ'ik, Atâyî, Taşköprizâde.

ABSTRACT

In the addendum written by Atâyî for the work written by Taşköprizâde and titled Şakâ'iku'n-nu'mâniyye fî 'Ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye, there are 1135 biographies. In these biographies, Atâyî sometimes referred just to the titles of the literary works whilst he sometimes introduced literary works either in detail or briefly, and also, he made personal evaluations about various specific characteristics of these works. Atâyî continued the biography writing tradition maintained in tabakat and tezkire works (collections of biographies), and by using adjectives, he described the works written in different poetry styles and types across a variety of disciplines. Aiming to introduce the information and evaluations presented by Atâyî about literary works, this study, first of all, found out data about Atâyî's style of presenting the work and his evaluations about the work. In this study endeavoring to identify how Atâyî who was acknowledged as the pioneer of biography writing described and wrote about the authors' literary works and in what dimensions Atâyî made evaluations about these works, the obtained findings were analyzed upon being categorized under 13 titles, namely, "the name of the literary work", "the date of writing of the literary work", "the place of writing of the literary work", "the reason for writing the literary work", "the language of the literary work", "the type of the literary work", "the content of the literary work", "the style and arrangement of the literary work", "the changes made on the literary work", "works written about each work", "the evaluations about the literary work", "persons to whom the literary work was presented" and "the literary works that Atâyî personally saw and the rumors about literary works".

Keywords: Şakâ'iku'n-nu'mâniyye, Hadâ'iku'l-Hakâ'ik Fî Tekmiletî'ş-Şakâ'ik, Atâyî, Taşköprizâde.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 965/1557-58 yılına kadarki zaman diliminde vefat eden âlimlerin biyografilerini ihtiva eden Taşköprüzâde Ahmed İsmâmeddin Efendi'nin (ö. Receb 968/Mart-Nisan 1561) *Şakâ'iku'n-nu'mâniyye fi 'Ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye*'si, âlim ve şeyhlerin hayat hikâyelerini içeren bir tabakat kitabıdır. *Şakâ'ik*'a çok sayıda zeyil yazılmıştır. Bu zeyillerden birisi de Nev'îzâde Atâyî'ye (ö. 1046/1636-37) aittir. Türkçe kaleme alınan zeyillerin ilki, *Zeyl-i Şakâ'ik* ve *Zeyl-i Atâyî* isimleriyle meşhur olan *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fi Tekmiletî'ş-şakâ'ik*'tir.¹ Bu eserde, 965/1558-1044/1634 yılları arasında yetişen âlimlerin, şeyhlerin, ilim ve devlet adamlarının, şair ve yazarların hâl tercümeleri kaleme alınmıştır. Manzum ve mensur çok sayıda eser telif eden Atâyî'nin bu zeyli, Rebûlevvel 1044/ Ağustos-Eylül 1634 tarihinde tamamlamıştır. "Onuncu Osmanlı hükümdarı olan Kânûnî Sultan Süleyman'dan on yedinci Osmanlı sultanı IV. Murad'a (ö. Şevval 1049/Ocak-Şubat 1640) kadar geçen süre, biyografi ve tarihî olaylar bağlamında, sekiz tabaka altında ele alınmaktadır. *Atâyî Zeyli*'nin ihtiva ettiği hâl tercemesi sayısı 1135'tir." (Donuk, 2017: 38).

Şakâ'iku'n-nu'mâniyye'deki biyografi yazım geleneğinin ve biyografi tertibinin devam ettiği *Atâyî Zeyli*'nde hâl tercümeleri, isim ve nisbe ile başlamış, doğum yeri, doğum zamanı, alınan eğitimler, üstlenilen görevler ve vefata dair bilgiler yer almıştır. Fizikî özelliklerin tavsifinden sonra tercüme sahibinin telif ettiği eserler zikredilmiş ve bu eserler hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur. Çoğu biyografi, bahsi geçen sıralama ile kaleme alınmışken, bazı biyografilerde bu sıralamanın değiştiği görülmektedir.

Devlet adamlarının, din görevlilerinin, âlimlerin, ediplerin ve muharrirlerin hâl tercümelerini ihtiva eden *Şakâ'ik*'ta tefsir, kelam, hadis, tıp, astronomi, tarih ve edebiyat dalları başta olmak üzere çeşitli disiplinlerde telif edilen eserler zikredilmiştir. Bu eserler hakkında kimi zaman mufassal kimi zaman da muhtasar şekilde bilgiler verilmiş, değerlendirmeler yapılmıştır. Atâyî, kimi biyografide eserlerin telif tarihine, telif sebebine ve telif mekânına yönelik bilgi paylaşımlarında bulunurken kimi zaman eserin türünden, dilinden, üslubundan ve yarattığı etkilerden bahsetmiştir.

Şair tezkireleri gibi çok sayıda şair ve yazar biyografisinin bulunduğu eserde Atâyî, eserler hakkında çeşitli yönlerde bilgiler sunmuştur. Tezkirelerdeki şair ve şiiir değerlendirmelerini konu alan çalışmalardan² yola çıkarak *Atâyî Zeyli*'nde yer alan eser hakkındaki bilgilendirmeleri ve değerlendirmeleri belirlemeyi amaçladığımız bu makalede, elde ettiğimiz veriler "eserin ismi", "eserin telif tarihi", "eserin telif mekânı", "eserin telif sebebi", "eserin dili", "eserin türü", "eserin muhtevası", "eserin üslubu ve

¹ Çalışma boyunca eserden *Atâyî Zeyli* olarak bahsedilecektir.

² Bu konu hakkındaki çalışmalar için bk. (Tolasa, 1983), (Filiz Kılıç, 1998), (Çapan, 1993), (Süleyman Solmaz, 2012).

tertibi”, “eser üzerinde yapılan değişiklikler”, “eser üzerinde yapılan çalışmalar”, “eser değerlendirmeleri”, “eserin takdim edildiği kişiler” ve “Atâyî'nin şahsen gördüğü eserler ve eserlerle ilgili rivayetler” olmak üzere on üç başlık altında tasnif edilerek incelenmiştir. Seçilen örnekler üzerinden veriler yorumlanmaya çalışılmış; tespit edilen diğer örneklerle dipnotlarda işaret edilmiştir. Çalışmada, sadece takdim edilen eserler incelenmiş, biyografi sahiplerinin edebî yönü ve üslubu hakkındaki bilgi ve değerlendirmeler kapsam dışı tutulmuştur.

1. Eserin İsmi

Zeyl-i Şakâ'ik'ta eserlerin isminin iki şekilde verildiği görülmektedir. Bunlardan ilki, Atâyî'nin herhangi bir sıfat kullanmadan ve bir değerlendirmede bulunmadan eser ismini zikretmesi şeklindedir. Atâyî, “...Târîh-i Kebîr, Vefeyât-ı İbn Hallikân ve Târîh-i Sahâbe ve Târîh-i Hükemâ'yı câmi...” (Donuk, 2017: 267), “...Kütüb-i Sitte'yi cem' u tertîb...” (Donuk, 2017: 815), “...Risâle-i Kalemiyye'si vardır...” (Donuk, 2017: 900), “...Âsâr-ı celîlelerinden Silsile-i Meşâ'ih-i Halvetiyye yazmışlardır...” (Donuk, 2017: 1005) ve “...Terceme-i Akâ'id, Risâle-i Mantık, Nevâ-yı Uşşâk, Şerh-i dü beyt-i Mesnevî, Terceme-i Kissa-i Hızr u Mûsâ, Terceme-i Münşe'ât-ı H'âce-i Cihân, Dîvân-ı Münşe'ât, Tahkîk-i Mes'ele-i İcâb u İhtiyâr ve Dîvân-ı kâmil-i eş'âr...” (Donuk, 2017: 1143) örneklerindeki gibi biyografi sahiplerinin tahriratını kaleme almıştır.

Atâyî, müelliflerin bahsi geçen eserlere verdikleri isimleri “...Bâlî Bilen nâmı ile mevsûm bir lugat...” (Donuk, 2017: 1518), “...Nüzhëtü'l-cihân ve Nâdirü'z-zemân tesmiye itmişdür...” (Donuk, 2017: 1855), “...İddet tesmiye eylemişlerdür...” (Donuk, 2017: 1609), “...Teşnîfu'l-mesma' fî Şerhi'l-mecma' tesmiye eylemişdür...” (Donuk, 2017: 1425), “...el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-harâm tesmiye itmişdür ve târîh-i Yemen imlâ idüp el-Berku'l-Yemânî fî Fethi'l-Osmânî ismi ile müsemma kılmışdır...” (Donuk, 2017: 815), “...Evezahu'l-mesâlik ilâ Ma'rifeti'l-buldân ve'l-Memâlik ismi ile mevsûm kitâbı vardır...” (Donuk, 2017: 906) ve “...ed-Dürri'l-manzûm fî Ahvâl-i Ulemâ'ir- Rûm tesmiye itmişdür...” (Donuk, 2017: 843) örneklerinde olduğu gibi belirtmiştir.³

Atâyî, biyografilerin bir kısmında, “...Metn-i Vikâye'yi şerh idüp tevfiik münâsebeti ile Tatbîk tesmiye itmişdür...” (Donuk, 2017: 320) ve “...Tarîk-ı hacda te'lîf itmek münâsebeti ile nâmını Mesâlik ve şerhün ismini Hevâdî itmişdür...” (Donuk, 2017: 572) örneklerinde görüldüğü üzere müellifin, eserine verdiği ismin sebebini de dile getirmiştir.

³ Daha fazla örnek için bk. (Donuk, 2017: 828, 1072, 1111, 1221).

2. Eserin Telif Tarihi

Atâyî, dokuz eserin telif tarihini biyografilere eklemiştir. Taşköprüzâde Efendi'nin *Târîh-i Hükemâ'sı*⁴, Pârepâre-zâde'nin *Tevârîh-i Âl-i 'Osmân'*⁵, Adlî'nin *Şâh u Gedâ'sı*⁶, Sâdikî Gîlânî'nin *Tefsîr-i Beyzâvî Hâşiyesi*⁷ ve *Tefsîr-i Kâzî Hâşiyesi*⁸, Cinânî'nin *Riyâzü'l-cinân'*⁹ ve Takıyyüddin-i Mısrî'nin *Tabakât-ı 'Ulemâ-yı Hanefiyye'si*¹⁰ telif tarihlerinin açıkça belirtildiği eserlerdir.

*Atâyî Zeyli'*nde, eserlerin telif zamanına düşürülen tarihlere yer verilmiştir. Ebced alfabesindeki her harfin bir sayıya karşılık olması özelliğinden istifade edilerek herhangi bir hâdiseye, hesaplandığında o hâdisenin meydana geldiği yılı verecek şekilde bir kelime, bir cümle, bir mısra veya bir beyit söylemek (Yakıt 2010, 66) şeklinde tanımlanan tarih düşürme sanatı, eserlerin telif tarihini ifade etmekte de kullanılmıştır. Murâdî'nin *Fûtûhât-ı Sıyâm*'ının telif tarihi için "...fenn-i tasavvufda *Fûtûhât-ı Sıyâm* adlu bir kitâb te'lîf itmişler idi. Vâlid-i merhûm '*Fûtûhât-ı mülûkî*' (1001) lafzını târîh düşürmüş idi..." (Donuk, 2017: 1057) şeklinde Muradî'nin babasının bir tarih düşürdüğünü kaleme alan Atâyî, Nevî'nin *Terceme-i Füsûsu'l-hikem* adlı eserinin telif zamanı için düşürülen tarih manzumesini de alıntılamaştır:

"...Türkî âsâr-ı celîlelerinden *Terceme-i Füsûsu'l-hikem ki Sultân Murâd Hân emriyle yazmışlardır. Târîh:*

Temâm oldukda ol şerhun Fedâyî-i senâ-güster

Didi târîhini Şerh-i Fusûs-ı Nev'î kâmil..." (Donuk, 2017: 1142).

3. Eserin Telif Mekânı

*Atâyî Zeyli'*nde, eserin telif mekânı hakkında iki türlü bilgi verildiği görülmektedir. Bunlardan ilki, "...Tokuz yüz elli bir Muharrem'inde Mısr'da temâm eyleyüp..." (Donuk, 2017: 406) örneğinde görüldüğü üzere mekânın doğrudan ifade edilmesi şeklindedir.

⁴ "...Târîh-i Hükemâ 'yı câmi'dür... Târîh-i itmâmı tokuz yüz otuz sekizdür. Ba'dehu kitâb-ı mezbûrî ihtisâr idüp tevârîh-i enbiyâyî ve ahvâl-i mülûk-i 'Acem 'i ilhâkeylemişlerdür..." (Donuk, 2017: 267).

⁵ "...tokuz yüz otuz iki târîhinde...Tevârîh-i Âl-i 'Osmân nazmını isnâd eylemiş..." (Donuk, 2017: 291).

⁶ "...Şâh u Gedâ bahrinde manzûm kitâbları vardır. İsmi ve târîhi âhir-i kârdur..." (Donuk, 2017: 1539).

⁷ "...Tefsîr-i Beyzâvî 'ye hâşiyeye şerîfe ta'likidup mebâhis-i gâmıza tahkîkitmişdur. Bu hakîr, bir nushasın gordum. Tokuz yuz elli uc Muharrem'inde temâm olduğu hatt-ı musannifden nakl olunmuş idi..." (Donuk, 2017: 406).

⁸ "...Sâdikî Gîlânî [*Tefsîr-i Kâzî 'ye hâşiyesi vardır ve dîbâcesinde İbrâhîm Paşa merhûma senâ idüp diyâr-ı Rûm'ı terke anların intikâli bâ'is olduğunı beyân itmişdür. Bu hakîr, nüshasın gördüm. Tokuz yüz elli bir Muharrem'inde Mısr'da temâm eyleyüp Medîne-i Münevvere'ye irtihâlin yazmışdur.]...*" (Donuk, 2017: 406).

⁹ "...Cinânî Riyâzü'l-cinân...Tokuz yüz toksan beş târîhinde itmâm eyleyüp..." (Donuk, 2017: 1083).

¹⁰ "...Takıyyüddin-i Mısrî...*Tabakât-ı 'Ulemâ-yı Hanefiyye'si vardır. ... Toksan üç târîhinde itmâm itmiş idi...*" (Donuk, 2017: 1110-1111).

Atâyî'nin eserin telif edildiği mekânı dolaylı olarak da bildirdiği görülmektedir. Eserin tamamlanma tarihinde müellifin görev yaptığı mekânın söylenmesi, eserin telif mekânı hakkında bir değerlendirme yapmamıza imkân vermektedir. Aşağıdaki örneklerin ilkinde Taşköprüzâde Efendi'nin Üsküp'de müderrisen *Târîh-i Hukemâ'yı* telif ettiğini; ikinci örnekte, Pârepârezâde'nin Silivri'de kadılık yaparken *Tevârîh-i Âl-i 'Osmân'*ı kaleme aldığını; üçüncü örnekte ise, eserin telif edildiği mekândan ziyade Nevâlî'nin eseri telif ettiği zamanda bulunduğu görev yeri belirtilmiştir:

"...Târîh-i Hukemâ'yı câmi'dür. Üsküb'de İshak Paşa müderrisi iken yazmışlar..." (Donuk, 2017: 267).

"...Silivri kâzîsi iken Şeh-nâme bahrinde Tevârîh-i Âl-i 'Osmân nazmını isnâd eylemiş..." (Donuk, 2017: 291).

"...Mu'allim-i şeh-zâde iken Aristû'ya mensûb olan Kitâbu'r-riyâset'i Türkî inşâ ile terceme idüp..." (Donuk, 2017: 1072).

4. Eserin Telif Sebebi

Atâyî, çok sayıdaki eserin telif edilme sebeplerini de kaleme almıştır. Aşağıdaki örneklerde, devrin padişahlarının emriyle sırasıyla Celalzâde Salih Efendi'nin, Nâdirî'nin, Tatar İbrahim Efendi'nin, Nevî'nin ve Taşköprüzâde Kemal Efendi'nin eser telif ettikleri görülmektedir:

"...şeh-zâde-i şehîd Sultân Bâyezîd emri ile Câmi'ü'l-hikâyât nâm kitâbı zebân-ı Derî'den Türkî'ye nakl eyleyüp..." (Donuk, 2017: 347).

"...Sultân 'Osmân Hân emri ile iki bin beyt mikdârı Şeh-nâme'leri vardır..." (Donuk, 2017: 1734).

"...Bu hakîr, Sûre-i Nûr'dan âyet-i meşhûre tefsîrine müte'allik tahrîrini gördüm. Sultân Murâd Hân emri ile yazmışlar..." (Donuk, 2017: 1028).

"...Türkî âsâr-ı celîlelerinden Terceme-i Füsûsu'l-hikem ki Sultân Murâd Hân emriyle yazmışlardır..." (Donuk, 2017: 1143).

"...Sultân 'Osmân Hân emriyle mensûr Şehnâme yazmışlardır..." (Donuk, 2017: 1609).

Aşağıdaki örneklerde ise sırasıyla, İmamzâde Efendi'nin, Kadızâde Efendi'nin ve Meylî'nin bilinen bir eseri tamamlamak, sadeleştirmek ve bir esere zeyil yazmak amacıyla eser telif ettikleri kaleme alınmıştır:

"...Kâfiye ve Misbâh ve 'Avâmil'i zebân-ı mahdûmına teshîl için Türkî'ye terceme eylemiş idi..." (Donuk, 2017: 358).

"...İbn Hümâm'ı itmâm itmek üzere Kitâb-ı Vekâle'den âhir-i kitâba dek Hidâye'ye şerhi..." (Donuk, 2017: 799)

“...Kitâbu'l-vekâle'den âhir-i kitâba varınca İbn Hümâm'a zeyl olmak üzere yazmışlardır...” (Donuk, 2017: 936)

5. Eserin Dili

Atâyî Zeyli'ndeki eser tavsiflerinin bazıları eserin dili hakkında bilgiler ihtiva etmektedir. Atâyî, “...‘Arabî Âl-i Selçûk Târîhi yazmışdır...” (Donuk, 2017: 537), “...Şakâ'ik-ı Nu'mâniyye'yi tezyil idüp...‘Arabâne inşâdur...” (Donuk, 2017: 843), “...vakfiyelerini Türkî inşâ itmişlerdür...” (Donuk, 2017: 876), “...Tezkiretü's-şu'arâ yazup Türkî vü Tâzî inşâ-perdâzî kılmış idi...” (Donuk, 2017: 889), “...lisân-ı Türkî'de Letâ'if-nâme nâm eserin tuhfe-i 'avâm itmiş idi...” (Donuk, 2017: 337), “...Fârisî târîhin terceme itmişlerdür...” (Donuk, 2017: 1168) ve “... lisân-ı Türkî'de nazm eylemişdür...” (Donuk, 2017: 1389) örneklerinde olduğu gibi eserlerin dilini Türkçe, Arapça ve Farsça olarak belirtmiştir.¹¹

Atâyî, bilhassa tercüme ve şerh türündeki eserlerin, “...Dîvân-ı Hâfız'ı ve Gülistân ve Bostân'ı Türkî şerh eylemişdür...” (Donuk, 2017: 953), “...Gülistân'a Türkî şerhi...” (Donuk, 2017: 1221), “...İlm-i kırâ'atda Cezerî'ye Türkî şerhleri vardır...” (Donuk, 2017: 1013), “...Kitâbu'r-riyâset'i Türkî inşâ ile terceme idüp...” (Donuk, 2017: 1072), “...Dîvân-ı Hâfız'ı ve Gülistân ve Bostân'ı bunlar dahı Türkî şerh eylemişdür...” (Donuk, 2017: 953), “...Sultan Bayezîd emri ile Câmî'u'l-hikâyât nâm kitâbı zebân-ı Derî'den Türkî'ye nakl eyleyüp...” (Donuk, 2017: 347), “...Kutb-ı Mekkî'nün el-A'lam fî Ahvali Beledi'llahi'l-haram namı ile mu'allem kitabını zebân-ı Türkî ile mütercem kılmışlardır...” (Donuk, 2017: 1179) ve “...Hüseyn-i Va'iz'ün risale-i 'aliyyesini lisan-ı Türkî'ye nakl eylemişlerdür...” (Donuk, 2017: 1609) örneklerinde görüldüğü üzere Türkçe yazıldıklarına işaret etmiştir.

Atâyî, Sürûrî'nin üç dilde telif ettiği eserleri dil bazında tasnif etmiş; bu tasnifte ferdî değerlendirmelere yer vermemiştir:

“...Tesânîf-i 'Arabîyye: el-Havâşî'l-kübrâ 'alâ Tefsîri'l-Kâzî, el-Havâşî's-sugrâ 'aleyhi eydan, Şerhu'l-Buhârî (nısfâ karîb), Hâşiyetü't-Telvîh, Hâşîye 'alâ Evâ'ili'l-Hidâye, Şürûhu'l-mütân el-Muhtasıra, Merâh ve Mısbâh ve İsâgûcî gibi Emsile şerhi.

Tesânîf-i Fârisiyye: Şerh-i Mesnevî (kerârîs-i kibâr ile yüz cüz'dür), Şerh-i Gülistân, Şerh-i Bostân, Şerh-i Dîvân-ı Hâfız, Şerh-i Şebistân-ı Hayâl [Gülistân ve Bostân şerhi 'Arabîdür].

Tesânîf-i Türkiyye: Şerh-i Mu'ammeyât-ı Mîr Hüseyn, Şerh-i Mu'ammeyât-ı Mollâ Câmî, Risâle-i Mu'ammâ, 'ilm-i nücûmda bir kitâb, muhâzarâtda Ravzu'r-reyâhîn, 'ilm-i tıbdâ Terceme-i Mûcîz, 'ilm-i şî'r ü kâfiyede Bahru'l-ma'ârif ve gayruhâ, elsine-i selâsede eş'ârı kalem-i dü-zebân ile ihsâ olunmak mertebesinden 'âlîdür...” (Donuk, 2017: 298-299).

¹¹ Daha fazla örnek için bk. (Donuk, 2017: 904, 603, 1412, 1758).

6. Eserin Türü

6.1. Zeyil Eserler

Sözlük anlamı ek, bir yazıya/esere yapılan ek anlamlarına gelen zeyil, “bir asıl metnin veya eserin içeriğini tamamlamak için ona ek olarak yazılan eserdir” (Durmuş, 2013: 339). İslam telif geleneğinden itibaren tabakat-tezkire tarzı eserler başta olmak üzere çeşitli ilim dallarında zeyil eserler tahrir edilmiştir. *Atâyî Zeyli*'ndeki dört biyografide, Taşkoprîzâde Ahmed'in mezkûr eserine yapılan zeyiller tanıtılmıştır. Atâyî, Âşık Çelebi'nin *Şakâ'ik*'a Arapça bir zeyil yazıp sadrazam Mehmed Paşa'ya sunduğunu ve bu zeyil sayesinde Üsküp'e kadı olarak atandığı bilgisini “...*Arabî Zeyl-i Şakâ'ik'i Sadr-ı a'zam Mehmed Paşa'ya ihdâ eyledükde kayd-ı hayâtla Üsküb kazası it'a olındı...*” (Donuk, 2017: 594) ifadeleriyle vermiştir.

Uzun Bâlî diye bilinen Ali b. Bâlî'nin *Şakâ'ik*'i tezyîl edip ona bir isim verdiği “...*Şakâ'ik-ı Nu'mâniyye'yi tezyîl idüp ed-Dürrü'l-manzûm fî Ahvâl-i 'Ulemâ'ir- Rûm tesmiye itmişdür...*” (Donuk, 2017: 843) ifadeleriyle bildirilmiştir. Seyrekzâde'nin biyografisinde müellifin *Şakâ'ik*'a bir zeyil yazdığını belirten Atâyî, mezkûr eserde aynı zamanda Seyrekzâde'ye ait ilhâkâtın bulunduğunu da söyler. Mezkûr eser hakkında “...*Şakâ'ik-ı Nu'mâniyye'ye zeyli ve kenârında ilhâkâtı vardır...*” (Donuk, 2017: 172) şeklinde bir değerlendirme bulunmaktadır.

Hamidli Karaca Ahmed Efendi'nin *Şakâ'ik*'a bir zeyil yazdığını ve bu eserde kendi zamanına yetişen âlimlerin hâllerini kaleme aldığını belirten Atâyî, “...*Zeyl-i Şakâ'ik yazup zemânına yetişdüğü 'ulemânun ahvâlini beyân itmiş idi. Evrâk-ı hazân gibi perîşân oldı...*” (Donuk, 2017: 1470) ifadeleriyle bu eserin hazan yaprakları gibi perişan olduğu bilgisini paylaşmaktadır.

Atâyî, “...*Tevârîh-i Âl-i 'Osmân eyyedehumu'llâhu ilâ âhiri'd-devrân tahkîkında Heşt Behîşt nâm kitâbına zeyli vardır...*” (Donuk, 2017: 653) ifadeleriyle Fazlî'nin, babasının eserine bir zeyil yazdığını belirtmiştir.¹²

6.2. Tercüme Eserler

Atâyî'nin eser tavsiflerinde tercüme eserler de yer almaktadır. Biyografilerin birçoğunda Atâyî, “...*Ravzatü's-şühedâ'yı terceme itmişdür...*” (Donuk, 2017: 595), “...*Mutavvel'i terceme itmiş idi...*” (Donuk, 2017: 1855), “...*Nisâbu'l-ihtisâb nâm kitâba tercemesi vardır...*” (Donuk, 2017: 843) ve “...*Sihâh-ı Cevherî 'yi terceme...*” (Donuk, 2017: 926) örneklerinde olduğu gibi tercüme edilen eserlerin sadece isimlerini zikretmiştir.

Atâyî Zeyli'nde yer alan “...*Terceme-i Tefsîr-i Hüseyin-i Vâ'iz, Terceme-i Zahîre-i Hârezmşâhî, Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî vardır...*” (Donuk, 2017: 653), “...*Vâlidlerinün ecell-i te'lîfâtı olan Mevzû'âtü'l-'ulûm'ı terceme itmişlerdür ve Hüseyin-i Vâ'iz'ün risâle-i 'aliyyesini lisân-ı Türkîye nakl eylemişlerdür*” (Donuk, 2017: 1609), “...*Sibt İbn Cevzî'nün Mir'âtu'z-zemân nâm kitâbını terceme*

¹² Daha fazla zeyil eserler için bk. (Donuk, 2017: 593, 595, 637, 779, 792, 843, 929, 970, 988).

eylemişdür...” (Donuk, 2017:1442), “...Me’âlimu’l-yakîn ismi ile müsemmâ terceme-i Mevâhib-i Ledûniyye ve Terceme-i Fezâ’ilu’l-cihâd ve Kutb-ı Mekkî’nün el-A’lâm fî Ahvâli Beledi’llâhi’l-harâm nâmı ile mu’allem kitâbını zebân-ı Türkî ile mütercem kılmişlardur...” (Donuk, 2017: 1179), “...Kutb-ı Mekkî’nün Târîh-i Yemen’in terceme itmişdür...” (Donuk, 2017: 924), “...H’âce Muhammed-i ‘Assâr’un Mihr u Müşteri’sini terceme itmişlerdür...” (Donuk, 2017: 813) ve “...İmâm-ı Gazâlî’nün Kîmyâ-yı Sa’âdet nâm kitâbını terceme itmişdür...” (Donuk, 2017: 926) şeklindeki değerlendirmelerde, tercüme edilen eserlerin isimlerinin belirtilmesinin yanı sıra müelliflerin isimlerinin zikredildiği görülmektedir.

Bâkî’nin Hz. Eyyüp’ten rivayet edilen hadisleri toplayıp tercüme ettiğini “...Hazret-i Eyyûb müderrisi olmak takrîbi ile ol güzîn-i ashâb-ı kirâm un nakl eylediği ehâdîs-i şerîfe-i gevherîn-nizâmı cem’ idüp terceme itmişler idi...” (Donuk, 2017: 1179) sözleriyle bildiren Atâyî, Bâkî’nin bir eser tercüme ettiğini söylemiş fakat eserin ismi hakkında bir bilgi vermemiştir.

Atâyî, tercüme olduğunu belirttiği eserlerden bazılarının çeşitli özelliklerini de beyan etmiştir. Ahîzâde Halîmî’nin Şevâhidü’n-nübüvve’yi beğenilen, latif ve makbul bir dil ile tercüme ettiğini, mezkûr eserin onun bu sahadaki maharetinin en büyük şahidi olduğunu “...İnşâ-yı dil-pezîr ile Şevâhidü’n-nübüvve’yi terceme itmişlerdür. Hakkâ ki ol vâdîde dahî rûsûh-ı kalem-i mu’ciz-beyânlarına a’zam-ı şevâhiddür...” (Donuk, 2017: 1311) şeklinde ifade eder. Vücûdî Efendi’nin Gazâlî’den tercüme ettiği eserin üslubunun su gibi aktığını “...İmâm-ı Gazâlî’nün et-Tibrü’l-mesbûk fî Nesâ’ihî’l-mülûk nâm kitâbını zebân-ı Türkîye nakl eyleyüp gamâm-ı aklâmın ol vâdîde münsecime kılmişdur...” (Donuk, 2017: 1442) sözleriyle belirtir. Ârifî’nin Hüseyin Vâiz’in Reşehât adlı eserini tercüme ettiğini ve bu eserin gül suyundan hikmetlerle dolu olduğunu, güzel kokular saçtığını ve bu kokuların ömrü uzattığını “...Âsâr-ı ‘irfânından Reşehât-ı Hüseyin-i Vâ’iz’i terceme eyleyüp haylî ‘avârif-i ma’ârif ilhâk itmekle ol reşehât-ı gül-âb-ı mütekâtır, nefehât-ı enfâs-ı ekâbir ve ‘abîr-i ta’bîr ile ‘âtır olup mânend-i âb-ı buhûr rûh-efzâ, mâhiyyet-i uhrâ peydâ eylemiş idi...” (Donuk, 2017: 944) sözleriyle ifade eden Atâyî, benzer şekilde Vusûlî’nin tercümesinde yer alan ifadelerin amber karıştırılmış bir muma benzediğini “...Âsâr-ı celîlelerinden İmâm-ı Tarsûsî’nün Sirâc-ı Vehhâc nâm kitâbını terceme idüp leme’ât-ı ‘ibârâtın zebâne-i zebân-ı Türkî de cilveger ve nefehât-ı ‘ibârât u ‘abîr-i hüsn-i ta’bîrle mânend-i şem’-i mu’anber itmiş idi...” (Donuk, 2017: 913) ifadeleriyle dile getirir.

Nevâlî’nin, Kîmyâ-yı Sa’âdet tercümesini süslü bir edayla yazdığını “...Kitâb-ı Kîmyâ-yı Sa’âdet tercemesine i’ mâl-i kar’ u enbîk-ı devât u kalem ve semt-i inşâda tahrîk-i hâme-i zîbende-rakam kılmişlar idi...” (Donuk, 2017: 1072) sözleriyle belirten Atâyî, Kâmî Efendi’nin de latif bir üslupla mezkûr eseri tercüme ettiğini fakat eserin tamamlanamadığını “...İmâm-ı Gazâlî’nün Kîmyâ-yı Sa’âdet nâm kitâbını latîf inşâ ile terceme idüp itmâmına eyyâm müsâ’id olmamış idi...” (Donuk, 2017: 794) şeklinde vurgulamıştır.

Takiyyüddin-i Mısırî'nin tercüme eseri, "...hurûf-ı mu'cem üzere mütercem Tabakât-ı 'Ulemâ-yı Hanefiyye'si vardur..." (Donuk, 2017: 1110) şeklinde tavsif edilmiştir. Nevâlî'nin, Aristo'nun *Kitâbu'r-riyâset'i* ni tercüme edip ona *Ferruhnâme* ismini verdiği de "...Mu'allim-i şeh-zâde iken Aristû'ya mensûb olan Kitâbu'r-riyâset'i Türkî inşâ ile terceme idüp Ferruh-nâme dimişdür..." (Donuk, 2017: 1072) sözleriyle belirtilmiştir.

Atâyî, terceme eserleri tavsif ederken eserler hakkında anekdot da paylaşmıştır. Âşık Çelebi'nin *Şakâ'ik'i* tercüme ettikten sonra eseri Taşköprizâde'ye sunduğu, Taşköprizâde'nin de Âşık Çelebi'ye "...Mevlânâ 'Âşık, biz bunu Türkî yazmış-idük. Tercemede bîhûde zahmet ihtiyâr itmîşsüz.' diyü latîfe idüp..." (Donuk, 2017: 595) ifadeleriyle latife ettiği hâdis, biyografiye derc edilmiştir.¹³

6.3. Risaleler

Belli bir konuda yazılmış hacim bakımından küçük kitap anlamına gelen risale, "geleneksel edebî kategorilerden herhangi birine dâhil edilip isimlendirme imkânı bulunmayan çalışmalar için de genel başlık vazifesi görmüştür" (Er, 2008: 35/112). *Atâyî Zeyli*'nde de çok sayıda risalenin ismi geçmektedir.

Atâyî, biyografilerin birçoğunda müelliflerin risale/risaleler yazdıklarından bahseder. Taşköprizâde'nin biyografisinde "...risâleleri vardur ki her biri risâle-i tâc-ı hûrşîd olmaga sezâvâr ve irsâliyye-i hizâne-i feyz-i kudîsî dinilse vechi vardur..." (Donuk, 2017: 267) ifadeleriyle Taşköprizâde'nin çok sayıda risale sahibi olduğunu vurgulayan Atâyî, risalelerin önemi ve değeri hakkında değerlendirmelerde bulunur.

Arabzâde Efendi'nin, çok sayıda risale telif ettiğini "...resâ'il-i kesîresi vardur..." (Donuk, 2017: 1199) sözleriyle belirten Atâyî, mezkûr risaleler hakkında teferruatlı bilgi paylaşmamıştır. Benzer şekilde Nevî'nin de çok sayıda risale kaleme aldığını, "...otuz mikdârı resâ'il-i zîbâ, cümleden sûr-ı sultânîde yazdukları risâle..." (Donuk, 2017: 1143) ifadeleriyle bildirmiştir.

Atâyî, risalelere verilen isimleri de açıkça yazmıştır. Aşağıdaki örneklerde isimleri verilen risaleler sırasıyla Hüdâyî, Nevî, Tûsî ve Takiyyüddînzâde Hasan Efendi'ye aittir:

"...Câmi'u'l-fezâ'il ve Kâmi'u'r-rezâ'il nâm risâleleri..." (Donuk, 2017: 1861).

"...Risâle-i Kelâm-ı Nefsî ve Risâle-i Ca'l-i Mâhiyye ve Risâle-i İlmiyye..." (Donuk, 2017: 1143).

"...Ahlâku's-saltana ismi ile müsemmâ kitâbı ve Risâle-i Selciyye'si..." (Donuk, 2017: 1091).

¹³ Diğer tercüme eserler için bk. (Donuk, 2017: 276, 299, 346, 358, 368, 379, 6490, 630, 695, 707, 921, 944, 953, 1013, 1134, 1142, 1143, 1146, 1168, 1169, 1769, 1219, 1384, 1814, 1819, 1855).

“...Vâlidî merhûm ol münâsebetle veled-i ‘âkkevsâfına müte‘allik bir risâle tertîb eylemişdür. es-Seyfu'l-berrâkî ‘Unukî'l-veledî'l-‘âkk tesmiye itmişdür...” (Donuk, 2017: 1111).

Atâyî Zeyli’nde kimi risalenin muhtevasına yönelik açıklamaların yapıldığı görülmektedir. Şeyhzâde Ahmed Efendi’nin konusunda, detaylı bir risale kaleme aldığı¹⁴; Feyzî’nin, enbiyaların mucizeleri hakkında Türkçe risaleler ve belagat ilminin üstatları hakkında bir risale yazdığı¹⁵; Fâzıl Ali Bey’in, kaza ve kader hakkında bir risalesi ve anlaşılması güç konuların araştırılması hakkında çeşitli risaleleri olduğu¹⁶; Levhhan İbrahim Efendi’nin, Kuran tefsiriyle alakalı çeşitli risaleler yazdığı¹⁷; Müftü Mustafa Efendi’nin, imtihan hakkında bir risale inşa ettiği¹⁸; Kınalızâde Hasan Çelebi’nin, makbul görülen çeşitli risalelerinin bulunduğu¹⁹; Sinaneddin Yusuf’un, hacda yapılması gereken ibadetlerin anlatıldığı bir risale tertip ettiği²⁰ ve Nevî’nin Molla Ahmed Efendi’nin imtihanına dair bir risale kaleme aldığı²¹ bilgisi okura sunulmuştur.²²

Atâyî, Yakup Efendizâde Sinan Çelebi’nin biyografisinde, müellifin devran ve sema risalesi hakkında, Sinan Çelebi’nin babasından naklettiği bir anekdotu paylaşmıştır ki bu tutumu, biyografiyi zenginleştirmiştir.²³

¹⁴ “...Sun’ullâh Efendi merhûmun Hâşîye-i Keşşâf evâ’ilinde olan isti‘âre mebbasine mufassal risâlesi vardır...” (Donuk, 2017: 1691).

¹⁵ “...Mu‘cizât-ı enbiyâ-yı ‘izâm ‘aleyhimu’ s-salâtu ve s-selâm hakkında Türkî risâleleri vardır... Üstâdân-ı fenn-i belâgat resmi üzere Risâle-i Kalemîyye ibdâ’ eylemişdür...” (Donuk, 2017: 1389).

¹⁶ “...kazâ vü kadere risâlesi ve mesâ’il-i gâmîza tahkîkinda resâ’ili vardır...” (Donuk, 2017: 1522).

¹⁷ “...Tefsîr-i şerîfe müte‘allik resâ’il-i kesîresi...” (Donuk, 2017: 1337).

¹⁸ “...Âsâr-ı ‘ilmîyyelerinden imtihân mahalline risâlesi...” (Donuk, 2017: 1345).

¹⁹ “...ve mevâzî-ı ‘adîdeye resâ’il-i makbûlesi vardır...” (Donuk, 2017: 1300).

²⁰ “...menâsike müte‘allik Türkî risâle yazmışdır...” (Donuk, 2017: 1124).

²¹ “...otuz mikdârı resâ’il-i zîbâ, cümleden sûr-ı sultânîde yazdukları risâle ve Mollâ Ahmed Efendi imtihânına risâle ve Risâle-i Kelâm-ı Nefsî ve Risâle-i Ca’l-i Mâhiyye ve Risâle-i ‘İlmîyye...” (Donuk, 2017: 1142).

²² Risale türündeki daha fazla eser için bk. (Donuk, 2017: 274, 275, 279, 282, 284, 294, 299, 319, 339, 340, 341, 343, 345, 352, 354, 363, 401, 427, 429, 434, 437, 494, 505, 511, 526, 531, 553, 572, 601, 610, 625, 626, 633, 646, 674, 690, 707, 710, 739, 744, 752, 785, 786, 779, 809, 826, 829, 844, 852, 900, 907, 916, 918, 921, 926, 940, 991, 999, 1000, 1013, 1088, 1093, 1119, 1121, 1123, 1165, 1191, 1194, 1196, 1198, 1200, 1222, 1230, 1235, 1244, 1311, 1315, 1345, 1387, 1390, 1438, 1491, 1515, 1522, 1603, 1604, 1609, 1656, 1661, 1759, 1804, 1835, 1859, 1863).

²³ “...devrân u semâ’ hakkında risâleleri vardır. Ol risâlede vâlidlerinden nakl iderler ki pederleri Ya’kûb Efendi buyururlarmış: ‘Şeyhüm, ‘azîzüm Sünbül Sinân Efendi ehl-i semâ’ idi. Kendüleri bile kalkarlar idi. Her kaçan şeyh semâ’a gelse câmi’un kubbesi ref’ olup hevâda melâ’ikenün devrânların görürdük. Ol zemânda münkirler var idi. Vâ’iz Mollâ ‘Arab haylî itâle iderdi. Bu sebebden ‘ulemâiki fırka olmuşlar idi. Ekseri şeyh tarafında idi. Zîrâ şeyhe mübâhase-i ‘ilmîyyede kimse gâlib olmaz idi. Bir gün mevâlî-i ‘izâm Sultân Mehmed Câmi’i’ne cem’ olmuşlar. Şeyhi da’vet eylemişler. Fukarâ ile varduk. ‘Azîz mihrâba geçüp oturdu ve iki cânibine nazar eyledi. ‘Ne hûb cem’iyyetünüz var. Sebebi nedür?’ diyü su’al eyledi. Ol târîhde İstanbul kâzîsi olan Sarı Gürz galzû’t-tab’ âdem idi. Cevâba mübâderet idüp ‘Senün dervişlerin tevhîd iderken devrân u semâ’ iderler. Bunun aslı nedür, delîli nedür? Beyân eyle ve illâ men’ eyle.’ Şeyh ayıtdı: ‘Bir kimsenin ihtiyârı elinde olmasa ana şer’an ne hükm olunur?’ Sarı Gürz ayıtdı: ‘Bunlar meslûbu’l-ihtiyâr mıdır?’ Şeyh ayıtdı: ‘Bî-ihtiyâr hareket idenleri dahı vardır.’ Sarı Gürz ayıtdı: ‘Akli başında turur

6.4. Haşiyeye ve Talikat

Kitapların sayfa boşluklarına metinde geçen bir konuyla alakalı olarak yazılan açıklamalar haşiyeye olarak adlandırılır. Zamanla bir eserin içerisinde yer alan kimi mevzuu açıklamak için yazılan kitapların adı olarak anlam kazanmıştır. Talik kelimesinin çoğulu olan talikat ise, “iliştirme; ilıştırılan nesne ve eklenen not demek olup terim olarak haşiyeye amacıyla yapılan ilaveleri ve açıklamaları ifade eder.” (Topuzoğlu, 1997: 16/419).

Osmanlı uleması, haşiyeye-talikat türünde çok sayıda eser kaleme almışlardır. Bu sebeple *Atâyî Zeyli*'nde de bu eserler hakkında çeşitli değerlendirmeler bulunmaktadır. *Atâyî*, “...*Bundan mâ'adâ fünûn-ı 'adidede te'lifâtı ve mütâla'ası sebk iden kütüb kenârında ta'likâtı olduğın ba'z-ı mütercimîn isbât eylemişlerdür...*” (Donuk, 2017: 273) ve “...*Sûre-i kerîme-i Kehf tefsîrine hâşiyeleri vardır...*” (Donuk, 2017: 1609) örneklerinde görüldüğü üzere müelliflerin haşiyeye ve talikat kaleme aldıklarını ifade etmiştir.

Genel ifadelerin yanında “...*Şerh-i Miftâh'a hâşiyesi ve Şerh-i Mevâkıf ve Sadru's-şerî'a'ya ta'likâtı...*” (Donuk, 2017: 797), “...*Şürûh-ı Miftâh'a ta'likâtı...*” (Donuk, 2017: 1691), “...*Şerh-i Sirâciyye-i Mollâ'ya hâşiyesi...*” (Donuk, 2017: 1597); “...*Dürer ü Gurer'e hâşiyesi vardır...*” (Donuk, 2017: 1438), “...*Şerh-i Miftâh-ı Şerîfi'ye hâşiyesi ve Sadru's-şerî'a evâ'iline hâşiyesi ve mebhas-i mâhiyyetden Şerh-i Tecrîd'e hâşiyesi ve Telvîh ve Mevâkıf'a ta'likâtı...*” (Donuk, 2017: 799-800), “...*Hâşiyeye-i Tehâfut-i Hâce-zâde ve Hâşiyeye-i Heyâkilü'n-nûr ve Hâşiyeye-i Evâ'ilü'l-Mevâkıf ve Telvîh ve Hidâye ve Miftâh'a ta'likâtı...*” (Donuk, 2017: 1142-1143), “...*Âsâr-ı 'ilmiyyesinden Hâşiyeye-i Tecrîd'e hâşiyesi vardır...*” (Donuk, 2017: 906), “...*İbn Musannife hâşiyesi...*” (Donuk, 2017: 1110) ve “...*Tefsîr-i Beyzâvî'nün ba'z-ı mevâzî'na ta'likâtı...*” (Donuk, 2017: 781) örneklerindeki gibi biyografi sahiplerinin hangi eserlere haşiyeye ve talikat yazdıkları belirtilmiştir.²⁴

mı, yohsa meczûb mı olur?’ Şeyh ayıtdı: ‘Hayır, ‘akılları kâmindür.’ Sarı Gürz ayıtdı: ‘Ne ‘aceb, hem bî-ihyâr ü meczûb olalar ve hem ‘akılları tura. Bu ne makûle sözdür.’ Şeyh ayıtdı: ‘Hiç seni hummâ tutmamış mıdır?’ Ayıtdı: ‘Belî’. Şeyh ayıtdı: ‘Niçün ditreyüp hareket iderdün, ‘Akun başunda yok mı idi? Bî-ihyârlık ‘akun zevâlin îcâb eylemez. Sen evvel dahı hamâkat üzere idün. Fülân medresede bilür misün, ikimüz dânişmend iken benüm hücremün öninden geçmege hazer iderdün. Yine ben ol Sünbül Sinân’um. Ma’a ziyâde.’ diyüp ilzâm eyledi. Sonra dönüp sadâretten mütekâ'id iken Sahn müderrisi olan Gürz Seyyidî’ye ayıtdı: ‘Efendi, sen Mustafâ Paşa vezîr-i a’zam iken medresemüzde müderris idün. Paşa cum’a gicelerinde dervişlerin sohbetine hâzır olurdu. Sen dahı hâzır olup ‘örfün ve sûfun çıkarup sûfilerle semâ’ iderdün. Ol zemânda bu mes’eleyi bilmez miydün. Yohsa bilüp paşa hazretlerine hoş gelsün diyü mi iderdün? Agrâz-ı nefsâniyyeden ne hâsil olur? Varun hâlinüzde olun.’ diyüp minbere çıkmışlar ve ol denlü hakâ’ik u dakâ’ik neşr eylemişler ki mevâliden nice kimseler bî’at eyleyüp on sekiz dânişmend terk-i cübbe vü destâr idüp ‘azm-i râh-ı hakikat itmîşler idi.’ (Donuk, 2017: 1005-1006).

²⁴ Diğer örnekler için bk. (Donuk, 2017: 267, 275, 276, 279, 282, 284, 294, 299, 305, 325, 335, 340, 341, 343, 344, 345, 348, 352, 354, 358, 362, 364, 406, 420, 485, 494, 505, 511, 516, 517, 528, 531, 537, 544, 553, 570, 572, 578, 580, 599, 601, 610, 615, 626, 633, 640, 646, 653, 658, 710, 742, 752, 758, 761, 779, 785, 791, 796, 800, 803, 809, 822, 826, 827, 829, 834, 843, 844, 858, 861, 867, 876, 878, 916, 917, 926, 936, 940, 1002, 1072, 1088, 1097, 1095, 1111, 1124, 1131, 1146, 1172, 1193, 1196, 1212, 1221, 1225, 1244, 1293, 1300, 1306, 1307, 1311, 1337,

6.5. Şerhler

Bir ilim dalında meşhur olmuş, genellikle muhtasar metinler üzerine kaleme alınan, bunlardaki kapalı ifadelerin açıklandığı, eksik bırakılan hususların tamamlandığı, hatalara işaret edildiği ve örneklerin çoğaltıldığı eserler olarak tanımlanan şerhler (Şensoy, 2010: 38/555), tefsir, tasavvuf, hadis, kelim, fıkıh ve edebiyat gibi çeşitli ilim dallarında tahrir edilmişlerdir.

Atâyî Zeyli'nde çok sayıda şerh tanıtılmıştır. Biyografilerin bazılarında Atâyî, "...ba'z-ı mukaddemâta şerhi vardır..." (Donuk, 2017: 832), "...İlm-i sarfda bir metn ü şerhi..." (Donuk, 2017: 843) ve "...sad kelimeye şerhi vardır..." (Donuk, 2017: 916) örneklerinde görüldüğü üzere, bir değerlendirme olmaksızın müellifin sadece şerh türünde eser kaleme aldığını bildirmektedir.

Şerh türündeki eserlerin tanıtımında, "...Mecma'u'l-bahreyn'i şerh idüp Teşnifu'l-mesma'fi Şerhi'l-mecma'tesmiye eylemişdür..." (Donuk, 2017: 425) ve "...Âsâr-ı celîlelerinden Şir'atü'l-İslâm'a şerhleri vardır. Mürşidu'l-enâm ilâ Dâri's-selâm tesmiye eylemişlerdir..." (Donuk, 2017: 1013) örneklerindeki gibi müelliflerin, şerh türündeki eserlerine verdikleri isimler de zikredilmiştir.

Şerhler tanıtılırken, kimi zaman şerhin hangi ilmî disipline mensup olduğu da açıklanmıştır. Zeyn bin Nuceym'in fıkıh ilminde bir şerh yazdığını "...Usûlden Menâr'a şerhi vardır..." (Donuk, 2017: 319) sözleriye vurgulayan Atâyî, Ayşî Efendi'nin de hem fıkıh hem de edebiyat disiplinindeki eserlere şerhler yazdığını "...Fürû'dan Mülteka'l-ebhûr'ı ve Fârisî'de Gülistân'ı şerh itmişdür..." (Donuk, 2017: 1367) ifadeleriyle belirtmiştir. Kurd Efendi'nin kıraat ilminde tahrir edilen Cezerî'ye bir şerhi olduğunu "...İlm-i kırâ'atda Cezerî'ye Türkî şerhleri vardır..." (Donuk, 2017: 1013) şeklinde belirten Atâyî, aynı zamanda Arapça eserin Türkçe şerh edildiğini de bildirmiştir.

Şerh edilen eserlerin bazılarının "...Kasîde-i Su'lûkiyye'ye şerhi..." (Donuk, 2017: 1522), "...Eşbâh u Nezâ'ir-i Fıkhiyye'yi şerh idüp..." (Donuk, 2017: 1504), "...Kasîde-i Münferice'ye Türkî şerhleri var imiş..." (Donuk, 2017: 1506), "...Dîvân-ı İbn Fâri'z'a şerhi..." (Donuk, 2017: 1864), "...Uyûnu'l-mezâhib'e şerhi..." (Donuk, 2017: 1199), "...Gülistân'a Türkî şerhi..." (Donuk, 2017: 1221), "...Mesnevî-i Şerîfe şerhi vardır. Dîvân-ı Hâfız'ı ve Gülistân ve Bostân'ı Türkî şerh eylemişdür..." (Donuk, 2017: 953), "...Dîvân-ı Hâfız'ı ve Gülistân ve Bostân'ı bunlar dahı Türkî şerh eylemişdür. Mesnevî-i Şerîfe şerhi..." (Donuk, 2017: 953) ve "...Âsâr-ı 'ilmiyyelerinden Mülteka'l-ebhur'a şerhi ve dört cildde Şifâ'ya şerhi vardır..." (Donuk, 2017: 1864) örneklerinde görüldüğü üzere sadece isimleri zikredilmiştir.

Atâyî, şerh türündeki eserler hakkındaki bazı değerlendirmelerde, "...Hazret-i 'Alî kerrema'llâhu vechehu cenâblarına mensûb olan hırz-ı şerîfi şerh eylemişdür..." (Donuk, 2017: 781) ve "...Ebu's-su'ûd Efendi merhûmun Kasîde-i Mîmiyye'sine şerh-i latîfi vardır..." (Donuk, 2017: 420) örneklerindeki gibi şerh

1345, 1353, 1363, 1369, 1388, 1389, 1392, 1422, 1435, 1456, 1461, 1470, 1480, 1523, 1567, 1603, 1624, 1732, 1733, 1750, 1782, 1787, 1813, 1830, 1835, 1863, 1864).

edilen eserlerin ismiyle birlikte müelliflerini de açıklamış; bazı değerlendirmelerde de “...İlm-i kırâ’atda Cezerî’ye Türkî şerhleri vardır...” (Donuk, 2017: 1013) ve “...Âsâr-ı ‘ilmiyyesinden dört cildde Kudûrî’ye şerhi...” (Donuk, 2017: 1491) örneklerinde olduğu gibi sadece şerh edilen eserlerin müellifleri zikredilerek, mezkûr müelliflerin meşhur olan eserlerine atf yapılmıştır.²⁵

6.6. Divanlar ve Diğer Manzum Eserler

18 şairin biyografisinde, “...Müretteb Dîvân’ı...” (Donuk, 2017: 1648), “...Müretteb ü mükemmel Dîvân-ı eş’ârı...” (Donuk, 2017: 1780) ve “...müretteb ü mükemmel Dîvân-ı belâgat-intimâları vardır...” (Donuk, 2017: 1709) örneklerindeki gibi divan türündeki eserleri müretteb, mükemmel ve belagat-unvan sıfatlarıyla niteleyen Atâyî, “...tertîb-i dîvân-ı rubâ’iyyât eylemişlerdür...” (Donuk, 2017: 1813) ifadeleriyle Azmîzâde Hâletî’nin rubailerden oluşan bir divan tertip ettiğini dile getirmiştir.²⁶

Divan dışındaki manzumelere de eserinde yer veren Atâyî, Hocaşâde Mehmed Efendi’nin²⁷, Es’ad Efendi’nin²⁸, Şerîfî’nin²⁹ ve Küçük Mahmûdzâde’nin³⁰ *Kasîde-i Bürde’ye* tahmisleri olduğunu ifade etmiştir. Atâyî, Arapça olan *Berîyye Kasidesi*’nin tahmisini “...Berîyye nâm kasîde-i ‘Arabîyyeyi tahmîs ve hamîs-i sûtûr-ı belâgat-enîs ile bünyân-ı fasâhati te’sîs itmişlerdür...” (Donuk, 2017: 1609) ifadeleriyle Kemâlî’nin kaleme aldığını bildirmiştir.

Atâyî, manzum eserlerin nazım şekilleri hakkında birtakım bilgiler vermiştir. “...Sünbül Kasidesi’n misâl-i sünbül-i dânedâr pîrâye-i destâr-ı i’tibârları kılmış idi...” (Donuk, 2017: 1174), “...Şem’iyye ve kalemiyye tarzı üzere ‘Arabî inşâ ile Bahriyye’si vardır...” (Donuk, 2017: 1412) ve “...Bu hakîr, hattı ile gördüğüm Kasîde-i Rûhiyye’sindendir...” (Donuk, 2017: 930) örneklerinde manzum eserlerin kaside nazım şekilleri ile yazıldıkları belirtilmiştir.

Mahzen adlı eserin vezninde ve mesnevi nazım şeklinde Cinânî’nin bir eser telif ettiğini “*Mahzen bahrinde Riyâzû’l-cinân nâmına mesnevîsi haylî hoş-âyende vü güşâde nazmdur...*” (Donuk, 2017: 1082) sözleriyle bildiren Atâyî, benzer şekilde Âzerî’nin de *Mahzen’in* vezninde süslü bir manzume kaleme

²⁵ Şerh türündeki diğer eserler için bk. (Donuk, 2017: 267, 273, 275, 276, 299, 305, 313, 320, 335, 340, 341, 343, 348, 354, 401, 427, 533, 537, 571, 576, 580, 610, 611, 633, 640, 706, 739, 779, 785, 791, 796, 797, 799, 800, 809, 831, 834, 837, 838, 844, 876, 936, 940, 1088, 1111, 1142, 1191, 1311, 1337, 1369, 1371, 1389, 1461, 1470, 1523, 1597, 1794, 1797, 1813, 1869).

²⁶ Divan türündeki diğer eserler için bk. (Donuk, 2017: 391, 465, 553, 580, 595, 653, 748, 853, 936, 953, 1096, 1143, 1150, 1179, 1221, 1302, 1352, 1402, 1417, 1505, 1540, 1648, 1709, 1733, 1748, 1758, 1813, 1814, 1861, 1864).

²⁷ “...Kasîde-i Bürde’ye tahmîsleri...” (Donuk, 2017: 1476).

²⁸ “...Kasîde-i Bürde’yi tahmîs itmişlerdür...” (Donuk, 2017: 1709).

²⁹ “...Kasîde-i Bürde’ye tahmîsi ve kasâ’id-i bedî’ası vardır...” (Donuk, 2017: 1824).

³⁰ “...Kasîde-i Bürde’ye tahmîsi...” (Donuk, 2017: 1838).

aldığını “...Mahzen bahrinde Nakş-ı Hayâl ismi ile mevsûm manzûme-i belâgat-nişânı vardır...” (Donuk, 2017: 853) ifadeleriyle belirtmiştir.

Adlî Efendi'nin, *Şâh u Gedâ* isimli eserin vezninde, ismi ve telif tarihi *Âhir-i Kâr* olan bir manzum kitap kaleme aldığını “...*Şâh u Gedâ bahrinde manzûm kitâbları vardır. İsmi ve târîhi âhir-i kârdur...*” (Donuk, 2017: 1539) sözleriyle ifade eden Atâyî, “...*Leylî vü Mecnûn'ı ve Sâkî-nâme'si vardır...*” (Donuk, 2017: 1648), “...*Hasbi Hâl nâm manzûme-i bedî'u'l-minvâl...*” (Donuk, 2017: 1143) ve “...*Hayâl u Yâr ve Şâhid u Ma'nâ ismi ile mevsûm iki manzûm kitâbı vardır...*” (Donuk, 2017: 1442) şeklinde sırasıyla Fâ'izî, Nevî ve Vücûdî'ye ait manzum eserleri tanıtmıştır.

Atâyî, “...*Tahmîs ve tesdîs vâdîsine revnak-ı bî-endâze ve murabba'ları çâr-cihet-i âleme âvâze salmışdır...*” (Donuk, 2017: 553) ifadeleriyle Fevrî'nin tahmîs, tesdis ve rubai nazım şekillerindeki manzumeleriyle şöhret bulduğunu, “...*Mevlid-i Nebevî nazm itmişdür...*” (Donuk, 2017: 863) ifadeleriyle Bahrî Hasan Çelebi'nin mevlid türünde bir manzumesi olduğunu ve “...*vasıyyet-nâmesi meşhûr ve ba'z-ı mecmû'alarda mestûrdur...*” (Donuk, 2017: 596) sözleriyle de Âşık Çelebi'nin bazı mecmualarda bulunan bir manzumesi olduğunu kaleme almıştır.

Manzumelerin dili hakkında değerlendirmelerde bulunan Atâyî, Asamm Ahmed Çelebi'nin Türkçe bir manzume kaleme aldığını “...*lisân-ı Türkî'de Letâ'if-nâme nâm eserin tuhfe-i 'avâm itmiş idi...*” (Donuk, 2017: 337) şeklinde, Piri Reis'in de Türkçe bir eser yazdığını “...*Vikâye'yi Türkî nazm itmişdür...*” (Donuk, 2017: 363) sözleriyle belirtmiştir.

Bursalı Cinanî'nin manzum eserleri olduğunu “...*Manzûm ve mensûr birkaç kitâbı ve 'Arabî ve Fârisî ve Türkî eş'âr-ı revâ-nisâbı vardır...*” (Donuk, 2017: 1082) ifadeleriyle dile getiren Atâyî'nin, manzumelerin birim sayısından da bahsettiği görülmektedir. Ârif'in altmış bin beyitten müteşekkil manzume yazdığını “...*Altmış bin beyit Şehnâme'yi temâm idüp Sultân Süleymân Hân hazretlerine virmişdür...*” (Donuk, 2017: 311) sözleriyle dile getiren Atâyî, “...*H'âce Muhammed-i 'Assâr'un Mihr u Müşterî'sini terceme itmişlerdür. Bin beyt mikdârı olmuş iken ba'z-ı alâ'ik 'â'ik olup nâ-temâm kalmışdır...*” (Donuk, 2017: 813) şeklindeki değerlendirmeyle de Azmî Efendi'nin *Mihr u Müşterî* isimli eseri, bin beyit kadar tercüme etmişken tamamlayamadığını bildirir.

Paşazâde Hüseyin'in biyografisinde muammalardan, lugazlardan ve manzum bir mektuptan “...*Rengîn mu'ammâları ve üstâdâne lugazları vardır. Mısr'a gitdikleri esnâda Gazâlî tarzında diyâr-ı Rûm'a bir manzûm mektûb göndermişlerdür. Gâhî mecmû'alarda görülür...*” (Donuk, 2017: 1464) ifadeleriyle bahsedildiği görülmektedir.

6.7. Muhtasar Eserler

Kısaltılmış, özetlenmiş anlamına gelen muhtasar (ihtisâr) ile mûcez (îcâz), ayrıca mûlahhas (telhîs), hulâsa, mühezzeb (tehzîb), muhtâr (ihtiyâr), mûnteka (intika), mûntehab (intihâb) ve mücerred (tecrîd) kelimeleri

arasında anlam benzerliği bulunmakla birlikte bazı farklar da mevcuttur. Muhtasarda bir eserin kısaltılması, mülahhasa özetlenmesi temel düşüncedir. Mühezzebde hareket noktası eseri yeniden gözden geçirmek, ondaki fazla ve zayıf bilgileri ayıklamak suretiyle kısaltma yapmaktır. Muhtâr, münteka ve müntehabda bir eserin muhtevasından seçmeler yapılır. Mücerredde ise delil, sened vb. bilgilerin ayıklanması söz konusudur. Bu farklara rağmen sözü edilen kavramların hepsinde “kısaltma yapma” ortak noktadır (Durmuş, 2006: 31/57).

Atâyî, biyografilerin çoğunda müelliflerin eserleri sadeleştirdiklerini, özetlediklerini, kısalttıklarını ifade etmiştir. Aşağıda, sırasıyla İmâm-ı 'Arabzâde'nin, Pervîz Efendi'nin, Aysî'nin, Ma'ânîci Hasan Efendi'nin, Munuk Ali Efendi'nin, Mollacık Efendi'nin ve Takıyyüddin-i Mısrî'nin muhtasar tarzda eser telif ettiklerine dair yapılan değerlendirmeler gösterilmiştir³¹:

“...Şerh-i Zeylâ'î'yi ihtisâr itmişdür...” (Donuk, 2017: 537).

“...Telhîs-i Miftah'ı telhîs idüp...” (Donuk, 2017: 785).

“...Birgili Mehemmed Efendi'nün Tarîkat-ı Muhammediyye nâm kitâbını ve Ravza-i İmâm Zendüstî'yi ihtisâr itmişdür...” (Donuk, 2017: 1367).

“...Metn-i Miftâh'ı ihtisâr idüp ehl-i 'ilmâne tertîb ü tehzîb itmişdür...” (Donuk, 2017: 831).

“...Dürer ü Gurer'i Islâh ve İzâh tarzında tagyîr u tenkîh itmişdür...” (Donuk, 2017: 843).

“...Fetâvâ-yı Kâzî Hân'ı ser-â-pâ mütâla'a eyleyüp tashîh ve mahall-i kelâm olan mevâzî'nı tenkîh eylemişdür...” (Donuk, 2017: 1661)

“...Se'âlibî'nün Yetîme'sini ihtisâr itmişdür...” (Donuk, 2017: 1111)

6.8. Diğer Türlerdeki Eserler

Atâyî Zeyli'nde tercüme, şerh, haşiye, talikat ve muhtasar türündeki eserler ile divanlar başta olmak üzere çeşitli nazım şekli ve türünde telif edilen manzum eserler haricinde pek çok türde eser zikredilmiştir. Bunlardan biri münşeât türündeki eserlerdir. Atâyî, Nâdirî'nin bir münşeât kaleme aldığını ve bu münşeâtı dostlarına hediye ettiğini “...Münşe'ât-ı şerîfelerin dahi tedvîn eyleyüp meclis-i ahhâba tuhfe-i güzîn itmişlerdü...” (Donuk, 2017: 1733) sözleriyle ifade etmiş; Celalzâde Salih'in bir münşeât tertip ettiğini “...Eş'âr u

³¹ Daha fazla muhtasar tarzdaki eserler için bk. (Donuk, 2017: 267, 288, 319, 610, 815, 830, 831, 904, 1245, 1476, 1498, 1609, 1624, 1648, 1661, 1709, 1780, 1824, 1838).

münşe'âtını tedvîn eyleyüp her birini eser-i güzîn-i dil-nişîn itmişdür..." ifadeleriyle bildirmiştir (Donuk, 2017: 348).³²

"...Âsâr-ı celîlesinden sâhibü'l-Kâmûs'un Cevherî'ye îrâd itdüğü i'tirâzâtına cevâb ve dakâ'ik-ı lugât-ı 'Arabiyye'de bir kitâb yazmışdur..." (Donuk, 2017: 1758) ve "...Câmi'u'l-fusûleyn'i tertîb ve mükerrerât-ı mesâ'ilden tehzîb eyleyüp akvellerine cevâb yazmışdur. Nûru'l-'ayn fî Islâhi Câmi'i'l-fusûleyn ismiyle müsemmâ kitâb-ı müstetâbdur..." (Donuk, 2017: 1624) örneklerinde olduğu gibi eserlerin cevap niteliğinde telif edildiklerini belirten Atâyî³³, "...Makale-i Seyfiyye'si vardır..." (Donuk, 2017: 744), "...na'il-i derece-i kabûl olmuş ba'z-ı makalesi vardır..." (Donuk, 2017: 339) ve "...kurt-ı misma'a-i kabûl olmuş makâleleri vardır..." (Donuk, 2017: 1661) örneklerinde görüldüğü üzere müelliflerin makaleler kaleme aldıklarını ifade etmiştir.³⁴

Atâyî, "...Dîvân-ı hümâyûn hizmetinde iken selâtîn-i 'Acem'e gönderilmek için inşâ itdüğü nâmeleri ve suver-i mekâtîb-i belîgatul-esâlîbi cem' ü tertîb eyleyüp mecmû'a-i hâtır-firîb eylemişdür..." (Donuk, 2017: 794) ve "...emsâl-i 'Arab 'da bir mecmû'a-i câmi'a tertîb eylemişdür..." (Donuk, 2017: 1111) örneklerindeki görüldüğü üzere mecmua türündeki eserleri tasvir etmiştir.³⁵

"...Elsine-i selâsede nazm-ı dil-güşâları ve hoş-âyende vü musanna' inşâları vardır..." (Donuk, 2017: 1476), "...kâbil-i kabûl eş'ârı vardır..." (Donuk, 2017: 1371), "...'Arabâne eş'ârı vardır..." (Donuk, 2017: 1380), "...Bahusûs inşâları müdde'a ile gevherîn-revâc ve tarh-ı cevher-i iksîr gibi latîfû'l-îmtizâc olup her mektûbı sebîke-i halisü'l-'ayar gibi şâyân-ı tamga-i i'tibârdur..." (Donuk, 2017: 1769), "...tezkirelerde mestûr ba'z-ı eş'ârı vardır..." (Donuk, 2017: 754) ve "...ekser-i eş'ârı şikâyet-gûne ve kemâl-i zucretinden tatâyyurnümûnedür..." (Donuk, 2017: 1814) örneklerinde olduğu gibi şiirlerin ve inşaların dili, muhtevası, üslubu üzerinde değerlendirmelerde bulunulmuştur.³⁶

³² Münşeât türündeki diğer eserler için bk. (Donuk, 2017: 311, 490, 601, 1143, 1215, 1301, 1814).

³³ Cevap niteliğindeki eserler için bk. (Donuk, 2017: 276, 391, 431, 612, 614, 619, 649, 650, 655, 663, 874, 1020, 1083, 1085, 1139, 1140, 1166, 1182, 1204, 1439, 1445).

³⁴ Makale türündeki diğer eserler için bk. (Donuk, 2017: 345, 531, 946, 1093, 1111, 1196, 1221, 1235, 1311, 1320, 1406, 1515, 1656, 1727, 1756, 1758).

³⁵ Mecmua türündeki diğer eserler için bk. (Donuk, 2017: 288, 387, 505, 578, 595, 601, 749, 767, 829, 916, 977, 1048, 1131, 1251, 1406, 1424, 1498, 1604, 1648, 1733, 1734, 1815).

³⁶ Şiir ve inşâ türündeki diğer değerlendirmeler için bk. (Donuk, 2017: 257, 266, 267, 284, 299, 311, 312, 316, 324, 341, 348, 358, 391, 401, 421, 429, 464, 465, 485, 488, 491, 494, 510, 516, 523, 544, 546, 553, 570, 579, 583, 595, 598, 601, 653, 681, 769, 771, 791, 793, 794, 797, 815, 824, 834, 853, 874, 876, 885, 888, 889, 902, 904, 907, 920, 921, 924, 936, 938, 944, 952, 954, 960, 1001, 1010, 1016, 1018, 1046, 1057, 1072, 1078, 1082, 1086, 1091, 1093, 1095, 1096, 1099, 1103, 1116, 1119, 1126, 1129, 1139, 1150, 1167, 1169, 1179, 1180, 1181, 1183, 1184, 1204, 1213, 1223, 1235, 1242, 1245, 1253, 1301, 1302, 1311, 1312, 1339, 1352, 1369, 1370, 1371, 1380, 1389, 1402, 1408, 1412, 1417, 1434, 1436, 1442, 1459, 1464, 1465, 1482, 1488, 1494, 1495, 1503, 1506, 1551, 1567, 1581, 1585, 1609, 1619, 1640, 1646, 1647, 1648, 1653, 1679, 1698, 1709, 1723, 1724, 1733, 1758, 1760, 1769, 1770, 1772, 1780, 1794, 1801, 1815, 1824, 1833, 1838, 1840, 1851, 1852, 1853, 1861, 1862).

Mu'îdzâde'nin³⁷, Takıyyüddin-i Mısrî'nin³⁸ ve Taşköprüzâde'nin³⁹ muhakeme tarzında eserler tahrir ettiklerini ifade eden Atâyî, "...Fetâvâsı Kârî'ül-Hidâye es'ilesi gibi cem' ü tedvîn olunmuşdur..." (Donuk, 2017: 319) örneğinde olduğu gibi fetvaların cem ve tedvin edildiği hususuna da değinmiştir.

Bir şairin manzum bir eserine başka bir şair tarafından aynı vezin ve kafiye yazılan eser olarak tanımlanan nazire türündeki eserlere Atâyî Zeyli'nde beş biyografide yer verilmiştir. İbrahim Gülşenî'nin İbn Fâriz'ın Tâiyye'sine bir nazire yazdığını "...Tâ'iyye-i İbn Fâriz'a nazîresi vardır..." (Donuk, 2017: 391) ifadeleriyle belirten Atâyî, Molla Lârî'nin Kasîde-i Mîmiyye nazîresini "...Ebu's-su'ûd Efendi merhûmun Kasîde-i Mîmiyye-i meşhûresine nazîresi vardır..." (Donuk, 2017: 610) sözleriyle; Kınalızâde Ali'nin Kasîde-i Lâmiyye-i Mûlemma'a'sına Feyzî'nin yazdığı nazireyi ise "...Cümleden Kınalızâde 'Alî Efendi'nün Kasîde-i Lâmiyye-i Mulemma'a'sına nazîresi vardır..." (Donuk, 2017: 1402) şeklinde belirtmiştir. Kâmî Efendi'nin Kâtibî'ye ait Şütür u Hücre adlı esere bir nazire yazdığını "...Kâtibî'nün Şütür u Hücre'sine nazîre diyüp gül ü hâr iltizâmını ziyâde itmişdür..." (Donuk, 2017: 794) şeklinde beyan eden Atâyî, Fazlî'nin Hâfız Divanı'nı, gazel gazel aynı ölçü ve kafiye ile nazire ettiğini "...H'âce Hâfız-ı Şirâzî Dîvânı'na gazel-be-gazel nazîreyi iltizâm ve mucerred tanzîr-i bahr u kâfiye ile bu emr-i hatîre ikdâm itdükleridür..." (Donuk, 2017: 653) sözleriyle bildirmiştir.

Atâyî, biyografilerde takriz değerlendirmelerine de yer vermiştir. Genellikle yazarın isteği üzerine meşhur bir edip tarafından yazılıp eserin baş tarafına eklenen takdim yazısı şeklinde tanımlanan takriz, bir eseri yazı vasıtasıyla övmek manasına da gelmektedir. Takıyyüddinzâde Hasan Efendi'nin risalesinin Mısır âlimleri tarafından takriz edildiği "...veled-i âkk evsâfına müte'allikbir risâle tertîb eylemişdür. es-Seyfü'l-berrâk fi 'Unuki'l-veledi'l-âkktesmiye itmişdür. 'Ulemâ-yı Mısr takrîz eylemişdür..." (Donuk, 2017: 1111) şeklinde belirtilmiştir.

Bostanzâde Efendi'nin faziletli kimselerin risalelerine takrizler yazdığını "...resa'il-i efâzıla takrîzat-ı fasâhat-medârları vardır..." (Donuk, 2017: 1119) şeklinde açıklayan Atâyî'nin, Şeyh Ali Makdisî'nin bu risalelerden birine yazdığı Arapça takrizden⁴⁰, Muhassülül-kelâm isimli risalesine Bostanzâde Efendi'nin babasının yazdığı takrizden⁴¹, Tabakât-ı Hanefiyye'ye yazılan takrizden⁴², Derzîzâde Mahmûd Çelebi'nin Fezâ'il-i Cihad'ına

³⁷ "...Âsâr-ı celîlelerinden Tefsîr-i Kâzî ile Keşşâf beyninde muhâkemâtı vardır..." (Donuk, 2017: 752).

³⁸ "...Elfiyye Şerhi İbn Musannif 'e hâşiyesi vardır. Ekser-i kelimât-ı şerrâhı cem' idüp muhâkeme itmişdür..." (Donuk, 2017: 1111).

³⁹ "...Mesâlikü'l-Halâs fi Mehâlikü'l-Havâss, isti'âre-i tebe'iyeye mebhasinde sa'deyn-i fâzileyn miyânında muhâkemedür..." (Donuk, 2017: 267).

⁴⁰ İlgili takriz örneği için bk. (Donuk, 2017: 1121-1122).

⁴¹ İlgili takriz örneği için bk. (Donuk, 2017: 1123).

⁴² İlgili takriz örneği için bk. (Donuk, 2017: 1089-1090).

Şeyhülislam Yahya Efendi'nin yazdığı takrizden alıntı yaptığı da görülmektedir.⁴³

7. Eserin Muhtevası

Atâyî Zeyli'ndeki eser tavsiflerinde eserlerin muhtevaları hakkında çeşitli değerlendirmelerin yapıldığı görülmektedir. Atâyî, Nişancı Ramazanzâde'nin kaleme aldığı *Tevârîh-i Âl-i Osman*'ı Hz. Âdem'den başlatıp II. Selim devri ile sonlandırdığını ve eserde bilhassa Hz. Muhammed'in hayatını tafsilatıyla anlattığını bildirmiştir.⁴⁴ Hüseyin Çelebi'nin *Fâlnâme* adı verdiği eserinin *Hâfız Divanı*'ndan ve diğer fala bakılan eserlerden garip vakaları ve acayip hikâyeleri topladığını⁴⁵ dile getiren Atâyî, Takıyyüddin-i Mısırî'nin *Tabakât-ı Ulemâ-yı Hanefiyye* adlı eserinde Anadolu âlimlerinin de biyografilerine yer verdiğini söylemektedir.⁴⁶

Eserlerin muhtevalarına yönelik açıklamalarda bulunan Atâyî, eserlerin hangi ilim dallarında telif edildiklerini de belirtmiştir. Nevî'nin *Netâ'icü'l-fünûn* adlı eserinin on iki fenden mürekkebe olduğunu "...*Netâ'icü'l-fünûn ki on iki fenden mürekkebe bir kitâb-ı mevzûndur...*" (Donuk, 2017: 1143) sözleriyle beyan eden Atâyî, Murâdî'nin *Fütûhât-ı Mülûkî* adlı eserinin tasavvuf ilminde kaleme alındığını "...*fenn-i tasavvufda Fütûhât-ı Sıyâm adlı bir kitâb te'lîf itmişler idi...*" (Donuk, 2017: 1057) ifadeleriyle, Tabib Beyzâde'nin de tıp ilminde latif bir telifi olduğunu da "...*fenn-i tıbda bir te'lîf-i latîfi vardır...*" (Donuk, 2017: 1603) sözleriyle belirtmiştir.

Muhyî Efendi'nin bir lugat kaleme aldığını ve bu sözlükte kelimelere farklı adlandırmalar verdiğini açıklayan Atâyî, "...*Bâli Bilen nâmı ile mevsûm bir lugat ihdâs eyleyüp vird-i zebân-ı bî-kârân ü nev-hevesân ve meşgale-i bîhûde-pesendân ü nâfile- nüvîsân olmuş idi. Meselâ baklavaya anzarlıva ve kazâna kızan ve kazmaya kazan gibi*" (Donuk, 2017: 1518) ifadelerinde görüldüğü üzere muhtevayla ilgili örnekler de vermiştir.

Garseddin Efendi'nin hesap ve yıldız ilimlerinde eser tahrir ettiği "...*ilm-i hisâbda Tezkire nâm kitâbı...İlm-i zâ'îçede te'lîfi...*" (Donuk, 2017: 420) şeklinde, Kurd Efendi'nin kıraat ilminde bir şerh yazdığı "...*İlm-i kırâ'atda Cezerî 'ye Türkî şerhleri vardır...*" (Donuk, 2017: 1013) ifadeleriyle ve Nevî'nin kelimeler ilminde *Muhassılu'l-kelem* isimli bir eser yazdığı "...*İlm-i kelâmda "Muhassılu'l-kelem nâm metn-i metîn..."*" (Donuk, 2017: 1142) sözleriyle belirtilmiştir.

⁴³ Diğer takrizler için bk. (Donuk, 2017: 352, 724, 1089, 1111, 1119, 1380, 1381, 1476, 1515, 1603, 1634, 1721, 1734, 1813, 1814, 1824).

⁴⁴ "...*Beda'-i 'âlemden evâ'il-i devr-i Selîm-i Sâni'ye gelince Tevârîh-i Âl-i 'Osmân yazmışdur. Muhtasar u mu'îd eser ve muntahab-ı mecmû'a-i âsâr u siyerdür...*" (Donuk, 2017: 578).

⁴⁵ "...*Kur'ân-ı Kerîm 'den ve lisânü'l-gayb olan Dîvân-ı Hâfız'dan ve gayrıdan tefe'ül idenlerin garâ'ib-i vâkı'âtın ve 'acâ'ib-i hikâyâtın cem' eyleyüp Fâl-nâme tesmiye itmişdür...*" (Donuk, 2017: 1221).

⁴⁶ "...*Âsârından hurûf-ı mu'cem üzere mütercem Tabakât-ı Ulemâ-yı Hanefiyye'si vardır. 'Ulemâ-yı Rûm'ı dahi ilhâk eyleyüp kâmil ve şâmil târîh eylemişdür...*" (Donuk, 2017: 1110).

Belagat ilminde yazılan *Munkahât-ı Meşrûha*'nın "...ma'âniden *Munkahât-ı Meşrûha nâm kitâb yazmışdur...*" (Donuk, 2017: 1367) sözleriyle maânide yazıldığını belirten Atâyî, "...usûlden bir metn..." (Donuk, 2017: 1367), "...Fürû'dan Mülteka'l-ebhûr'ı..." (Donuk, 2017: 1367) ve "...Mesâ'il-i fihkiyyeden bir mecmû'a-i girâmî cem' itmişlerdür..." (Donuk, 2017: 1131) örneklerinde görüldüğü üzere fıkıh ilmiyle alakalı telif-tercüme edilen eserleri zikretmiştir.

Siyer ilminde Veysi'nin bir eser telif ettiğini "...Dürretü't-tâc fî Sîreti Sâhibi'l-mi'râc ismi ile mevsûm Türkî siyer-i belâgat-rüsûm inşâ itmişdür..." (Donuk, 2017: 1758) sözleriyle belirten Atâyî, hadis ilminde de Kutbî'nin bir tahririni "...Âsâr-ı celîlesinden hadîs-i şerîfde Câmî' nâm te'lîfi mânend-i rüste-i kandîl-i lâmi..." (Donuk, 2017: 815) ifadeleriyle tavsif etmiştir.

Atâyî, tarih ilminde Taşköprizâde'nin eserler telif ettiğini "...Târîh-i Kebîr, Vefeyât-ı İbn Hallikân ve Târîh-i Sahâbe ve Târîh-i Hukemâ 'yı câmi'dür..." (Donuk, 2017: 267) sözleriyle; Nişancızâde Seyyid Mehmed Efendi'nin mufassal tarihini, "...İbtidâ-yı bedâ-yı âlemden evâhir-i devlet-i Süleymâniyyeye gelince mufassal târîhi vardır. Mir'ât-ı Kâ'inât nâmı ile mevsûm, sifr-i belâgat-rüsûmdür..." (Donuk, 2017: 1624) ifadeleriyle; Molla Lârî'nin tarihini, "...Târîh-i Kebîr-i Fârisî, bed-i 'âlemden kendü zemânına muntehî olunca yazmışdur..." (Donuk, 2017: 610) şeklinde; Kutbî'nin iki farklı tarih kaleme aldığını, "...Dört cildde Tabakât-ı Hanefiyye cem' itmişdür. Muhît u kâmil târîhdür ve târîh-i Mekke yazmışdur. el-İ'lâm bi-A'lâmi Beledi'llâhi'l-harâm tesmiye itmişdür ve târîh-i Yemen imlâ idüp el-Berku'l-Yemânî fî Fethi'l-'Osmânî ismi ile müsemma kılmışdur..." (Donuk, 2017: 815) sözleriyle; Cenâbî'nin Arapça bir tarih yazdığını, "...Âsâr-ı celîlesinden "el-'Aylemu'z-zâhir fî Ahvâlil-evâ'il ve'l-Evâhir " ismi ile mevsûm bir 'Arabî târîhi vardır. Meşâhîr-i selâtînun silsilelerini yazmışdur..." (Donuk, 2017: 904) ifadeleriyle ve Hanbelizâde Mehmed Efendi'nin iki tarih telif ettiğini, "...târîh-i Haleb'de ez-Zübd ve'd-Darb ve 'ulemâ-yı Haleb'de Dürrü'l-hubeb nâm te'lîfleri vardır..." (Donuk, 2017: 341) sözleriyle bildirmiştir.

Atâyî, "...Fünûn-ı 'akliyye vü nakliyyede nice müdevven kitâbı, be-tahsîs 'ulûm-ı riyâziyyeye etemm intisâbı var idi..." (Donuk, 2017: 292), "...fenn-i ferâ'izde bir müdevven kitâbı var idi..." (Donuk, 2017: 340), "...fenn-i hikmetde 'Atâ'ullâh-ı İskenderî'nün kitâb-ı meşhûrın şerh itmişdür..." (Donuk, 2017: 341), "...mu'ammâda risâlesi vardır..." (Donuk, 2017: 341), "...fünûn-ı şettâda resâ'il-i 'adîdesi vardır..." (Donuk, 2017: 511), "...Ed'îye-i salât-ı mefrûzaya müte'allik risâlesi ve kelimât-ı çihâr yâr-ı güzîne ve sad kelimeye şerhi vardır..." (Donuk, 2017: 916), "...Bahru'l-'ulûm " ismi ile mevsûm tefsîr-i şerîfi te'lîf itmişlerdür..." (Donuk, 2017: 428), "...Mesâ'il-i fihkiyyeden muhtârât cem' eylemişdür..." (Donuk, 2017: 767), "...Bahr-ı serî'de Cemşâh u 'Aleşşâh nâm kitâbı..." (Donuk, 2017: 580), "...Fenn-i sarfda bir metni ve Maksûd 'a şerhi ve 'ilm-i tecvîdde risâlesi ve ta'dîl-i erkân-ı salâtda risâlesi ve mevâ'ize müte'allik Tarîkat-ı Muhammediyye nâm kitâbı ve Emâlî tarzında fünûn-ı 'âliyeden mebâhis-i şerîfe tahkîkına müte'allik risâlesi ve nesâ'îha müte'allik Cilâ'u'l-kulûb nâm risâlesi vardır ve nahvde İzhâr-ı Esrâr nâm muhtasarı ve Şerh-i 'Avâmil'i ve fenn-i

tasrîfde Kifâyetü'l-mübtedî'si ve Emsile'si..." (Donuk, 2017: 633) ve "...*Arûz-ı Endülüsî'ye şerhi ve ehâcî vü mu'ammâda risâleleri ve 'ilm-i hisâbda 'Uddetü'l-hâsib ve 'Umdeti'l-mahâsib ve kâ'ide-i Şâfi'îyye üzere Şerhu'l-mikleteyn ve Meshi'l-killeteyn nâm ve fenn-i hisâbda Ref'u'l-hicâb ve hendeseden Tezkire nâm kitâbı vardır...*" (Donuk, 2017: 341) örneklerinde olduğu gibi çeşitli ilim dallarında yazılan eserleri tanıtarak okurun eserin muhtevası hakkında bilgi sahibi olmasına imkân sağlamıştır.

8. Eserin Üslubu ve Tertibi

Atâyî, biyografilerde ismi geçen bazı eserlerin üslubu ve tertibi hakkında çeşitli değerlendirmelerde bulunmuştur. Atâyî'nin, eserlerin üslubunu, başka eserlerin üslubuyla ilişkilendirdiği görülmektedir. Sarı Gürzzâde Efendi'nin eski ediplerin tarzında, *Kalemiyye'sini yazdığını "...Eslâf-ı üdebâ tarzında Risâle-i Kalemiyye'si..."* (Donuk, 2017: 809) ifadeleriyle dile getiren Atâyî, Rızâyî'nin *Kârî'u'l-Hidâye* ve *Hânûtî'ye* benzer on tane fetva kitabı tertip ettiğini "...*Kârî'u'l-Hidâye ve Hânûtî emsâlinden on 'aded fetâvâyı kibârı cem'ü tertîb ve tenkîh u tehzîb idüp bir eser-i dil-firîb itmîşdür...*" (Donuk, 2017: 1780) sözleriyle ifade etmiştir.

Ahîzâde Yahya Çelebi'nin şem'îyye ve kalemiyye tarzında bir eser telif ettiğini "...*Şem'îyye ve kalemiyye tarzı üzere 'Arabî inşâ ile Bahriyye'si vardır...*" (Donuk, 2017: 1412) sözleriyle belirten Atâyî, Mecdî'nin de kalemiyye tarzında bir risale tahririnden "...*Kalemiyye tarzında Risâle-i Şem'îyye'si vardır...*" (Donuk, 2017: 921) şeklinde bahseder.

Sipâhîzâde'nin *Evezahu'l-mesâlik ilâ Ma'rifeti'l-buldân ve'l-Memâlik* isimli eserini, *Tabakâtu'l-memâlik* ve *Mu'cemu'l-buldân* tarzında kaleme aldığı Atâyî⁴⁷, Kefevî Mahmud Efendi'nin *Ketâ'ib* ismi verdiği eserinin *Cevâhir-i Muzî'* tarzında kaleme aldığı bildirmiş, ayrıca eserin tertibi hakkında da "...*Ketâ'ib tesmiye itmîşdür. Tabakât-ı fukahâyı ketîbe ketîbe yazup her ketîbeye kalb u cenâh ve kadem u sâk tertîb eyleyüp her tercemenün âhirinde sâhibü't-tercemeye bir eser-i dil-firîb yazmışdır. Meselâ müctehidînün ve ashâb-ı tercîhun 'alâ merâtibihim müteferrid oldukları mes'elelerden naklinde fâ'ide olanları yazmışdır. Müte'ahhirîni dahi müntahab kelimâtı ile tahrîr ve 'ulemâyı Rûm'un meşâhîrini bu resme tastîr itmîşdür...*" (Donuk, 2017: 828) şeklinde açıklamalarda bulunmuştur.

Atâyî *Zeyli'*nde eserlerin tertiplerine yönelik çeşitli bilgilerin paylaşıldığı görülmektedir. Okçuzâde Şâhî'nin *Ahsenü'l-hadîs* isimli kırk hadis türünde bir telifi olduğunu zikreden Atâyî, her bir hadisi bir kitada nazm eyleyip tafsilatlı bir şekilde Türkçeye şerh ettiğini "...*Ahsenü'l-hadîs ismi ile müsemmâ hadîs-i erba'îni vardır. Her bir hadîs-i şerîfi mîsrâ'-ı râbî' olmak üzere birer kıt'ada nazm eyleyüp müşebba'u mufassal Türkî şerh itmîşdür...*" (Donuk, 2017: 1794) sözleriyle belirtmiştir.

⁴⁷ "...*Evezahu'l-mesâlik ilâ Ma'rifeti'l-buldân ve'l-Memâlik* " ismi ile mevsûm kitâbı vardır. *Tabakâtu'l-memâlik* ve *Mu'cemu'l-buldân* tarzında tîrâzende-i te'lîf olmuşlar idi..." (Donuk, 2017: 906).

Atâyî, Fâ'izî'nin her bir şairin divanını ve mesnevilerini gördükten sonra belagat hususiyetlerinin ön planda olduğu beyitleri belirleyip, *Zübdetü'l-eş'âr* isimli eserine alıntıladığını "...Zübdetü'l-eş'âr cem' itmişdür. Her şâ'irün bütün dîvânını ve mecmû'-ı mesneviyâtını görüp vâsıl-ı nisâb-ı belâgat olan ebyâtını isbât eylemişdür. Arabî ve Fârisî devâvîni dahi tettebbu' eyleyüp intihâb etmiş idi..." (Donuk, 2017: 1648) şeklinde ifade etmiştir.

Atâyî, Muhyî Efendi'nin, *Lisânü't-tayr* isimli esere benzer *Bâlî Bilen* isimli bir lugat kaleme aldığını "...Lisânü't-tayr gibi Bâlî Bilen nâmı ile mevsûm bir lugat ihdâs eyleyüp..." (Donuk, 2017: 1518) şeklinde belirtmiştir.

Atâyî Zeyli'nde, Nevâlî'nin *Ferruhnâme* isimli eserini bir mukaddime ve on altı bab üzere inşa ettiği "...Mu'allim-i şeh-zâde iken Aristû'ya mensûb olan Kitâbu'r-riyâset'i Türkî inşâ ile terceme idüp Ferruh-nâme dimişdür. Câ-be-câ bir mukaddime ve on altı bâb üzere latîfkitâb olmışdur..." (Donuk, 2017: 1072) şeklinde; Hüdâyî'nin, başka tefsircilerin eserlerinden yararlanmadan bir Kuran tefsiri kaleme aldığı "...Hüdâyî Mecâlis-i Tefsîr-i Şerîf temâma karîbdür. Tefâsîre mürâca' at itmedin yazmışlardur..." (Donuk, 2017: 1861) ifadeleriyle beyan edilmiştir.

Atâyî Zeyli'ndeki sekiz biyografide eserlerin vezinlerine dair değerlendirmelerde bulunulmuştur. Mezkûr eserlerin vezinlerinin, şöhret sahibi eserlerin vezinlerinin zikredilmesiyle ifade edildiği görülmektedir. Nizamî'nin *Mahzenü'l-esrâr* isimli eseriyle aynı bahirde yazılan sırasıyla Nâdirî'ye, Âzerî'ye, Cinanî'ye ve Üsküp Müftüsü Mehmed Efendi'ye ait eserlerin değerlendirmeleri aşağıda gösterilmiştir:

"...Mahzen bahrinde dahı tırâzende-i tarz-ı mesnevî ve nüvâzende-i nevâ-yı nagz-ı ma'nevî olup..." (Donuk, 2017: 1734).

"...Mahzen bahrinde Nakş-ı Hayâl ismi ile mevsûm manzûme-i belâgat-nişânı vardır..." (Donuk, 2017: 853).

"...Mahzen bahrinde Riyâzu'l-cinân nâmına mesnevîsi haylî hoş-âyende vü güşâde nazmdur..." (Donuk, 2017: 1082) .

"...Bu hakîr, Mahzenü'l-esrâr bahrinde nazm eyledüğü Nefhatü'l-ezhâr nam mesnevîde ..." (Donuk, 2017: 1424).

Azmîzâde Efendi'nin *Şehnâme* bahrinde bir eser kaleme aldığını "...Şeh-nâme bahrinde Sâkî-nâme nazm eylemişlerdür..." (Donuk, 2017: 1814) şeklinde belirten Atâyî, Pârepârezâde Ahmed Efendi'nin de aynı bahirle bir tarih kaleme aldığını "...Şeh-name bahrinde Tevarîh-i Al-i 'Osman nazmını isnad eylemiş..." (Donuk, 2017: 291) sözleriyle ifade etmiştir.

Atâyî, Nevî'nin *Münâzara-i Tûtî vü Zâğ* adlı muhtasar mesnevisini "...Leylî vü Mecnûn bahrinde bir muhtasar mesnevîdür..." (Donuk, 2017: 1143) ifadeleriyle tavsif etmiş, Adlî Efendi'nin *Şâh u Gedâ* bahrinde bir eser yazdığını

"...Şâh u Gedâ bahrinde manzûm kitâbları vardır. İsmi ve târîhi Âhir-i Kâr'dur..." (Donuk, 2017: 1539) şeklinde belirtmiştir.

"...Eşbâh u Nezâ'ir'dür. El-hakk üslûb-ı zarîf üzere te'lîf-i latîfdür..." (Donuk, 2017: 319) ve "...Tefsîr-i Kazî üzere haşiyesi vardır. Üslûb-ı bedî' ve tarz-ı garîb üzere tertîb itmişdür..." (Donuk, 2017: 358) örneklerinde görüldüğü üzere Atâyî, eserlerin zarif ve bedî bir üslupla kaleme alındıklarını ifade etmiştir.

9. Eser Üzerinde Yapılan Değişiklikler

Atâyî'nin eser değerlendirmelerinde, eser üzerinde yapılan değişikliklerin de yer aldığı görülmektedir. Beş biyografide örneğine rastladığımız bu değerlendirmelerden ilki Taşköprîzâde'nin *Târîh-i Hükemâ* adlı eseri hakkındadır. Taşköprîzâde'nin öncelikle eseri ihtisar edip sonrasında esere enbiya tarihi ve Acem meliklerinin hâllerini eklediği "...Târîh-i Hükemâ'yı câmi'dür... Ba'dehu kitâb-ı mezbûrî ihtisâr idüp tevârîh-i enbiyâyı ve ahvâl-i mülûk-i 'Acem' i ilhâk eylemişlerdür..." (Donuk, 2017: 267) sözleriyle bildirilmiştir.

Şeyhülislam Ali Cemal'in *Muhtârâtü'l-mesâ'il* isimli eserini inşa ettikten sonra şerh ettiğini "...Âsâr-ı celîlelerinden Muhtârâtü'l-mesâ'il cem' itmişlerdür. Ba'dehu şerh eylemişler idi..." (Donuk, 2017: 837) şeklinde dile getiren Atâyî, Kerim Çelebi'nin tahrir ettiği Arapça *Vefeyât'ı*, sonrasında Türkçe tercüme ettiğini "...Arabî Vefeyât'ı vardır...Ba'dehu terâcim-i mezbûreyi inşâ-yı Türkî ile terceme..." (Donuk, 2017: 1769) sözleriyle ifade etmiştir.

Atâyî, Feyzî'nin, Muhsin-i Kayserî'nin *Ferâ'iz* isimli eserini Türkçeye tercüme ettikten sonra şerh ettiğini "...Ferâ'iz-i Muhsin-i Kayserî'ye iktidâ eyleyüp lisân-ı Türkîde nazm eylemişdür. Ba'dehu şerh eyleyüp ifâ-yı merâm eylemişdür..." (Donuk, 2017: 1389) şeklinde belirtmiş, Cenâbî'nin de telif ettiği Arapça tarihi, sonrasında sadeleştirerek tercüme ettiğini "...Âsâr-ı celîlesinden el-'Aylemü'z-zâhir fî Ahvâl-il-evâ'il ve'l-Evâhir ismi ile mevsûm bir 'Arabî târîhi vardır...Ba'dehu kitâb-ı mezbûrî ihtisâr üzere terceme eylemişdür..." (Donuk, 2017: 904) sözleriyle bildirmiştir.

10. Eser Üzerinde Yapılan Çalışmalar

Atâyî, eserler hakkında bilgiler sunarken biyografilere, bahsi geçen eserle ilgili başka bir müellif tarafından yapılan çalışmalar hakkındaki bilgileri de derc etmiştir. Dört biyografide rastladığımız bu bilgilerden ilki Molla Ahmed Kazvî'nin biyografisinde yer almaktadır. Kazvî'nin *Ferâ'iz-i Seyyidîn'e* yazdığı haşiyesini Hanbelîzâde'nin, *Târîh-i Haleb* adlı eserinde tercüme ettiği bilgisi "...Ferâ'iz-i Seyyidîn'e hâşiyesi vardır. Mollâ-yı merhûma cevâb iltizâm eylemişdür. Hanbelî-zâde Târîh-i Haleb'de tercemesin yazup..." (Donuk, 2017: 276) şeklinde verilmiştir.

İbn Nüceym'in tahriri olan *Eşbâh ü Nezâ'ir'i* Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin imza ettiğini ve bazı Anadolu bilginlerinin de şerh ettiklerini "...Eşbâh u Nezâ'ir'dür. El-hakk üslûb-ı zarîf üzere te'lîf-i latîfdür. Şeyhü'l-İslâm

Ebu's-su'ûd Efendi merhûm imzâ eyleyüp ba'z-ı 'ulemâ-yı Rûm şerh itmişlerdür..." (Donuk, 2017: 319) sözleriyle belirten Atâyî, Azmî Efendi'nin tamamlamadığı *Mihr ü Müşterî'sini*, mahdûmu Hâletî Efendi'nin tamamlamaya çalıştığını fakat "...H'âce Muhammed-i 'Assâr'un Mihr ü Müşterî'sini terceme itmişlerdür. Bin beyt mikdârı olmuş iken ba'z-ı alâ'ik 'â'ik olup nâ-temâm kalmışdur. Ba'dehu mahdûm-ı mükerrerleri Hâletî Efendi beş yüz beyt zamîme idüp terk itdiler..." (Donuk, 2017: 813) ifadelerinde görüldüğü üzere nihayete erdiremediği bilgisini iletmektedir.

Atâyî, Abdulganî Efendi'nin telif ettiği *Tefsîr-i Beyzâvî*'ye talikatlarını ve kelimatını mahdûmu Nâdirî Efendi'nin cem etmeye niyet ettiğini fakat emeline ulaşamadığını "...*Tefsîr-i Beyzâvî'nün hevâmişinde cân-âviz ta'lîkâtı ve kurt-ı misma'a-i kabûl olmuş kelimâtı vardır. Mahdûm-ı kerîmleri Nâdirî Efendi ol gülberg-i perîşânı cem' idüp hâşiyelerine ilhâk niyyetinde idi. Rûzgâr müsâ'id olmadı...*" (Donuk, 2017: 876) sözleriyle paylaşmaktadır.

11. Eser Değerlendirmeleri

Biyografilerde zikri geçen eserlerin önemi ve literatürdeki değeri hakkında ferdî değerlendirmelerde bulunan Atâyî'nin, eserleri niteleyen çeşitli sıfatları kullanarak eser tenkidi yaptığı görülmektedir.

Eserlerin tavsifinde, "...*bî-bedel takrîzleri...*" (Donuk, 2017: 1380), "...*bî-nazîr eserdür...*" (Donuk, 2017: 829), "...*letâfet-i imlâda fâ'ikdür...*" (Donuk, 2017: 319), "...*eser-i güzîn itmişdür...*" (Donuk, 2017: 1425), "...*mükemmel yazmışlardır...*" (Donuk, 2017: 1733) ve "...*makbûl eserdür...*" (Donuk, 2017: 834) örneklerinde görüldüğü üzere bî-bedel, bî-nazîr, fâ'ik, güzîn, mükemmel ve muteber⁴⁸ gibi terimleri kullanarak değerlendirmelerde bulunan Atâyî, eserlerin kıymetini yüceltmıştır. Ayrıca, kâmil, metin, hemvâr ve rasîn gibi sağlam ve eksiksiz anlamlarına gelen terimleri kullanarak "...*Şâmil ve kâmil târîhdür...*" (Donuk, 2017: 904), "...*inşâsı metîn ve elfâzı rasîn...*" (Donuk, 2017: 1794) ve "...*Haylî hemvâr ü pâk, nazm-ı sûznâkdur...*" (Donuk, 2017: 348) örneklerinde olduğu gibi eserlerin hâiz-i ehemmiyetine değinmiştir.

Atâyî, "...*Nâfi' u câmi' kitâbdur...*" (Donuk, 2017: 1425), "...*Nâfi' eserdür...*" (Donuk, 2017: 1609), "...*Nâfi' risâledür...*" (Donuk, 2017: 1604), "...*nâfi' ve zîver-i mücelledât ü mecâmi'dür...*" (Donuk, 2017: 1402) ve "...*Nâfi' ve câmi' eserdür...*" (Donuk, 2017: 1244) örneklerinde görüldüğü üzere eserleri faydalı olarak nitelemiştir.

⁴⁸ "...*Kur'ân-ı Kerîm 'den ve lisânü'l-gayb olan Dîvân-ı Hâfîz'dan ve gayrıdan tefe'ül idenlerin garâ'ib-i vâkî'âtın ve 'acâ'ib-i hikâyâtın cem' eyleyüp Fâl-nâme tesmiye itmişdür. Silik-i gevher gibi mu'teber ve zarîf ü dil-nişîn eserdür...*" (Donuk, 2017: 1221); "...*Muhimmâtı mutazammın makbûl eserdür ve mesâ'il-i evsîyâ tertîb eylemişlerdür. Kavî-i vasî gibi mu'teberdür...*" (Donuk, 2017: 834); "...*Mu'cizât-ı enbiyâ-yı 'izâm 'aleyhimu' s-salâtu ve s-selâm hakkında Türkî risâleleri vardır. Vâdîsinde dil-nişîn ve mu'teberdür...*" (Donuk, 2017: 1389).

Eserlerin sanatlı yapısını nitelerken belâgat-'unvân⁴⁹, belâgat-nişân⁵⁰, belâgat-şî'âr⁵¹ ve belâgat-nisâb⁵² gibi terimler kullanan Atâyî, "...Eser-i makbûldür..." (Donuk, 2017: 1168), "...ehliyanında makbûl eserdür..." (Donuk, 2017: 1057), "...makbûl eserdür ve... mu'teberdür..." (Donuk, 2017: 834), "...Ta'vîz-i bâzû-yı erbâb-ı kabûldür..." (Donuk, 2017: 1168) ve "...kurt-ı misma'a-i kabûl olmuş ta'likâtı vardır..." (Donuk, 2017: 1306) örneklerinde olduğu gibi eserleri kabûl ve makbûl gibi terimlerle niteleyerek bu eserlerin zümreler tarafından kabul gördüğünü belirtmiştir.

Atâyî, "...Tefsîr-i Beyzâvî'nün hevâmişinde cân-âviz ta'likâtı..." (Donuk, 2017: 876), "...eser-i dil-firîbdür..." (Donuk, 2017: 537), "...Vâdisinde dil-nişîn ve mu'teberdür..." (Donuk, 2017: 1389), "...mecmû'a-i hâtır-firîb eylemişdür..." (Donuk, 2017: 1794) ve "...Haylî hemvâr ü pâk, nazm-ı sûznâkdür..." (Donuk, 2017: 348) örneklerinde yer alan cân-âviz, dil-firîb, dil-nişîn⁵³, hâtır-firîb ve sûznâk gibi niteleyici terimleri kullanarak eserlerin okur üstündeki etkilerini dile getirmiştir.

Eserleri tavsif ederken "...ulemâyı Rûm te'lîflerinin a'lâlarındandır..." (Donuk, 2017: 843), "...Selîs ü hoş-âyende nazmdur..." (Donuk, 2017: 1389), "...te'lîf-i latîfdür..." (Donuk, 2017: 319), "...hoş-âyende ve selîs-tabîr ile kitâb-ı nefis itmiş idi..." (Donuk, 2017: 347), "...zarîf ü dil-nişîn eserdür..." (Donuk, 2017: 1221), "...nazm-ı sûznâkdür..." (Donuk, 2017: 348) ve "hikâyât-ı rengîn-ibârâtdur..." (Donuk, 2017: 1758) örneklerinde görüldüğü üzere a'lâ, hoş-âyende⁵⁴, latîf⁵⁵, nefis, zarîf, pâk ve rengîn gibi sıfatlarla eserler hakkında sıklıkla olumlu değerlendirmeler yapan Atâyî'nin, Yılcık Efendi'nin Şakâ'ik zeyli için "...Elfâzı süst u terâkîbi nâ-dürüstdür..." (Donuk, 2017: 929) şeklinde olumsuz değerlendirme yaptığı da görülmektedir.

Atâyî, "...ehl-i 'ilmâne eserdür..." (Donuk, 2017: 1794), "...Haylî müdekkikâne yazmışlardır..." (Donuk, 2017: 876), "...haylî müsta'iddânedür..." (Donuk, 2017: 572), "...hoş-âyende ve selîs-tabîr ile kitâb-ı nefis itmiş idi..."

⁴⁹ "...müretteb Dîvân -ı belâgat-'unvânı dîvân-ı Süleymânî gibi meşhûrdur..." (Donuk, 2017: 465); "...Dîvân -ı belâgat-'unvânların tertîb eyleyüp..." (Donuk, 2017: 553); "...Arabî vü Fârisî eş'âr-ı belâgat-'unvânı vardır..." (Donuk, 2017: 553); "...kâbil-i kabûl eş'âr-ı belâgat-'unvânı vardır..." (Donuk, 2017: 595); "...muhakkikâne eş'âr-ı belâgat-'unvânı vardır..." (Donuk, 2017: 682).

⁵⁰ "...Nakş-ı Hayâl ismi ile mevsûm manzûme-i belâgat-nişânı vardır..." (Donuk, 2017: 853).

⁵¹ "...Husrev ü Şîrîn ve Şâh u Gedâ nâmına iki manzûme-i belâgat-şî'ârı vardır ve bi'l-cümle 'aynül-a'yân ve nâdire-i devrân idi..." (Donuk, 2017: 537).

⁵² "...müretteb Dîvân-ı belâgat-nisâbı vardır..." (Donuk, 2017: 580); "...kitâb-ı belâgat-nisâbı vardır..." (Donuk, 2017: 843).

⁵³ "...Kur'ân-ı Kerîm 'den ve lîsânü'l-gayb olan Dîvân-ı Hâfîz'dan ve gayrıdan tefe'ül idenlerin garâ'ib-i vâkı'âtın ve 'acâ'ib-i hikâyâtın cem' eyleyüp Fâl-nâme tesmiye itmişdür. Silk-i gevher gibi mu'teber ve zarîf ü dil-nişîn eserdür..." (Donuk, 2017: 1221).

⁵⁴ "...Câmi'u'l-hikâyât nâm kitâbı zebân-ı Derî'den Türkî'ye nakl eyleyüp hoş-âyende ve selîs-tabîr ile kitâb-ı nefis itmiş idi..." (Donuk, 2017: 347); "...Düstûrül-'amel nâmına üç cüz' mik- dârı makâle-i bî-bedel ihtirâ' eylemişdür. Mevzû'ı mübâhât-ı envâ'-ı 'ibâdât ve münâzaralarına müte'allik hikâyât-ı rengîn-ibârâtdur..." (Donuk, 2017: 1758).

⁵⁵ "...Ebu's-su'ûd Efendi merhûmun Kasîde-i Mîmiyye'sine şerh-i latîfi vardır..." (Donuk, 2017: 420); "... Mu'allim-i şeh-zâde iken Aristû'ya mensûb olan Kitâbu'r-riyâset'i Türkî inşâ ile terceme idüp Ferruh-nâme dimişdür..." (Donuk, 2017: 1072).

(Donuk, 2017: 347) ve "...âsâr-ı kalem-i turfe-nikâti vardır..." (Donuk, 2017: 1131) örneklerinde görüldüğü üzere 'ilmâne, müdekkikâne, müsta'iddâne, selîs⁵⁶ ve turfe-nikât terimleriyle eserlerin üsluplarına dair değerlendirmelerde bulunmuştur.

Eserlerin kurgulanma şekilleri hakkında, "...Zübdetül-eş'âr cem' itmişdür. Her şâ'irün bütün dîvânını ve mecmû'-ı mesneviyâtını görüp vâsıl-ı nisâb-ı belâgat olan ebyâtını isbât eylemişdür. Hakkâ ki münakkah mecmû'adur..." (Donuk, 2017: 1648) ve "...Nûru'l-'ayn fî Islâhi Câmî'i'l-fusûleyn ismiyle müsemma kitâb-ı müstetâbdur..." (Donuk, 2017: 1624) örneklerinde görüldüğü üzere münakkah ve müstetap sıfatlarını kullanan Atâyî, bahsi geçen eserlerin seçki tarzında telif edildiklerini belirtmiştir.

Eserlerin fizikî özellikleri hakkında değerlendirmelerde bulunan Atâyî, "...Cümleden Hâşîye-i Tecrîd'i makbûl-i 'ulemâ-yı a'lâm ve gâşîye-i gül-gûn-ı ruhsâr olan hatt-ı 'anber-fâm gibi matbû' u dil-nişîn-i enâmdur..." (Donuk, 2017: 275) ifadeleriyle Zülfînigâr Efendi'nin *Hâşîye-i Tecrîd*'inin ve "...Hidâye ve Ekmel kenârında ta'lîkâtı ve resâ'il-i tahrîrâtı makbûl-i efâzıl ve matbû'-ı emâsildür..." (Donuk, 2017: 572) sözleriyle Küçük Nureddin Efendi'nin talikatlarının ve risalesinin matbu olduklarını belirtmiştir.

Şöhret bulan eserler hakkında pek çok değerlendirmelerin bulunduğu *Atâyî Zeyl*'nde, Kudsî'nin *Şerh-i Hidâye*'sinin halk arasında makbul ve meşhur olduğu⁵⁷, İyânî'nin *Makâle-i Şucâ'iyye*'sinin halk arasında yayıldığı⁵⁸, Hüdâyî'nin bütün eserlerinin şöhret sahip olduğu⁵⁹, Üsküp Müftüsü Pir Mehmed'in cem ettiği mecmuanın hayli şöhret sahibi olup rağbet gördüğü⁶⁰, Azmî Efendi'nin *Mekârimü'l-ahlâk* eserinin her yerde meşhur olduğu⁶¹ ve Molla Ahmed Efendi'nin telif ettiği çok sayıdaki risale ve makalelerin meşhur olduğu⁶² ifade edilmiştir.

Atâyî, "çok meşhur, çok şöhretli" manalarına gelen eşher sıfatı ile eserleri değerlendirerek eserlerin konumu hakkında bilgi vermiştir. İbrahim-i Lakanî'nin en şöhretli eserinin kalam ilminde olan manzumesi ve mezkûr eserin şerhi olduğunu "...Eşher musannefâtı 'ilm-i kelâmda olan manzûmesi ve şerhidür..." (Donuk, 2017: 1863) sözleriyle belirten Atâyî, Kınalızâde Hasan Çelebi'nin de en şöhretli eserinin *Tezkiretü'ş-su'arâ* olduğunu belirtip

⁵⁶ "...Ferâ'iz-i Muhsin-i Kayserî'ye iktidâ eyleyüp lisân-ı Türkîde nazm eylemişdür. Selîs ü hoş-âyende nazmdur..." (Donuk, 2017: 1389).

⁵⁷ "...Şerh-i Hidâye 'si meşhûr u makbûl-i cumhûrdur..." (Donuk, 2017: 305).

⁵⁸ "...Makâle-i Şucâ'iyye 'si hod mecmû'alarda mestûr ve zebân-zed-i cumhûrdur..." (Donuk, 2017: 1406).

⁵⁹ "...Cümlesi envâr-ı hûşîd-i tâbdâr gibi şöhre-i şehri ü diyârdur..." (Donuk, 2017: 1861).

⁶⁰ "...Zemân-ı nasbında iftâ eylediği suver-i mesâ'ili nukûli ile cem' eyleyüp cem'-i ahbâba şem' itmiş idi. Ol mecmû'a-i makbûle kütüb-i fihîyye nemati üzere tensikü tertîb ve tafsîl ü tebvîb olunup zemânımızda haylî şöhreti ve efâzıl-ı sâde miyânında vâki'ât ü nüvâzil denlü ragbeti vardır..." (Donuk, 2017: 1424).

⁶¹ "...Âsâr-ı dil-guşâlarından Mekârimü'l-ahlâk nâm kitâbları meşhûr-ı âfâkdur..." (Donuk, 2017: 813).

⁶² "...risâleler ve makâleler yazılmışdur. Meşhûrdur..." (Donuk, 2017: 1196).

Hümâyunnâme ve babasının *Ahlâk* isimli eserinden sonra, mezkûr eserin gördüğü rağbeti ve itibarı başka bir Türkçe kitaba nasip olmadığını “...*Eşher-i âsârı Tezkiretü’ş-şu’arâ’dur ki Humâyûn-nâme ile pederlerinün Ahlâk’ından sonra ol kitâba nasîb olan ragbet ü i’tibâr Türkî münşe’âtda bir kitâba nasîb olmamışdur...*” (Donuk, 2017: 1301) şeklinde kaleme almıştır.

*Kâfiye ve Mısbâh ve ‘Avâmil’*i tercüme eden İmamzâde Mehmed Efendi’nin bu tercümesini yeni yetişen talebelerin Kuran cüzü gibi koltuk altlarında taşıdıklarını ve kendilerine mezkûr kitabı düstûr edindiklerini dile getiren Atâyî, şöhret kelimesini kullanmadan bahsi geçen eserin meşhur olduğunu “...*Kâfiye ve Mısbâh ve ‘Avâmil’i zebân-ı mahdûmına teshîl için Türkî’ye terceme eylemiş idi. Mübtedîler süpâre gibi der-bagal ve zemân-ı tahsilde düstûru’l-‘amel iderler...*” (Donuk, 2017: 358) sözleriyle ifade etmiştir.

Atâyî’nin meşhur eserleri tavsif etmekle birlikte, şöhret bulmayan eserleri de zikrettiği görülmektedir. Ali Cemalî’nin *Muhtârâtü’l-mesâ’il*i cem edip ardından şerh ettiği fakat şerhinin meşhur olmadığı “...*Muhtârâtü’l-mesâ’il cem’ itmişlerdür. Ba’dehu şerh eylemişler idi. Lâkin şerhi meşhûr degüldür...*” (Donuk, 2017: 838) sözleriyle ifade edilirken Seyrekzâde Hüseyin’in *Şakâ’ik-ı Nu’mâniyye’ye* zeylinin şöhret bulmamasının sebebinin küfür içermesi olduğu “...*Şakâ’ik-ı Nu’mâniyye’ye zeyli ve kenârında ilhâkâtı vardır. Ekseri şütûm olmanın şöhret bulmamışdur...*” (Donuk, 2017: 1172) ifadeleriyle açıklanmaktadır.

*Atâyî Zeyli’*nde, tamamlanamayan eserler de değerlendirilmiştir. Atâyî, Kâmi Efendi’nin *Kimyâ-yı Sa’âdet*i latif inşa ile tercüme etmeye başladığını fakat tamamlaya ömrünün yetmediği, “...*İmâm-ı Gazâlî’nün Kimyâ-yı Sa’âdet nâm kitâbını latîf inşâ ile terceme idüp itmâmına eyyâm müsâ’id olmamış idi...*” (Donuk, 2017: 794) şeklinde, Mollacık Efendi’nin *şer’i* meselelerden bir eser tertibine başladığını ve nihayete erdiremediğini “...*mesâ’il-i şer’iyyeden el-Kavli li-Men tertîbine tahrîk-i hâme-i hezâr-fenn idüp itmâmına eyyâm müsâ’id olmamış idi...*” (Donuk, 2017: 1661) sözleriyle ifade etmiştir. Asamm Ahmed Çelebi’nin Kuran tefsirine niyet ettiğini fakat ömrünün sona ermesiyle eserin tamamlanamadığı bilgisi “...*Âsâr-ı celîlesinden on iki cildde bir tefsîr-i şerîfte ‘lîf itmişdür. Süre-i Mücâdele’ye müntehî oldukda garîm-i nâgâh-gîr-i ecel kat’-ı münâzara vü cedel itmiş idi...*” (Donuk, 2017: 337) sözleriyle ve Veysî’nin *Mekkiyye ve Medeniyye*’sinin tamamlanamadığı bilgisi “...*Mekkiyye ve Medeniyye’si iki cild olmak üzere ta’yîn-i vakâ’i’ ve tebyîn-i bedâ’i’ iderek melhame-i Bedr’i tahkîk-ı enîk itdükden sonra seriyye-i ‘asîr-i nâ-bünyâde-mâh-ı serî’u’s-seyr-i ‘ömri temâm ve dîde-dûz-i cânib-i dârü’s-selâm olup defter-i âmâl-i bî-me’âlî gibi nâ-temâm kalmışdur...*” (Donuk, 2017: 1758) ifadeleriyle kaleme alınmıştır.

Atâyî, Ali Makdîsî’nin ömrünün yetmeyip, en meşhur eserini tamamlayamadığını, “...*Âsâr-ı ‘ilmiyelerinün eşheri en-Nehru’l-fâ’ikfi Şerhi Kenzi’d-dakâ’ik’dür ki Bahr-ı Râ’ik sâhibinden sonra yazup İbn Nuceym’e mu’âhezât-ı kesîresi vardır. İtmâmına müsâ’ade-i eyyâm olmamagla encâma irmemişdür...*” (Donuk, 2017: 1088) ifadeleriyle, Lütfi Beyzâde Mehmed

Çelebi'nin de *Tezkiretü's-şu'arâ'sını* Türkçe ve Arapça düzenlemek için ömrünün vefa etmeyip tamamlayamadığını "...*Tezkiretü's-şu'arâ yazup Türkî vü Tâzî inşâ-perdâzî kılmış idi. İkisini dahi itmâma eyyâm müsâ'id olmadı...*" (Donuk, 2017: 889) sözleriyle bildirmiştir.

Atâyî Zeyli'nde, Azmî Efendi'nin *Mihr ü Müşterî* tercümesinin bazı sebeplerle tamamlanamadığı "...*H'âce Muhammed-i 'Assâr'un Mihr ü Müşterî'sini terceme itmişlerdür. Bin beyt mikdârı olmuş iken ba'z-ı alâ'ik 'â'ik olup nâ-temâm kalmışdur...*" (Donuk, 2017: 813) sözleriyle belirtilmiştir. Azmî Efendi'nin oğlu Hâletî'nin de babasının bahsi geçen tercümesini tamamlamaya niyet etse de "...*Vâlid-i mâcidlerinün Mihr ü Müşterî tercemesini itmâm kasd eyleyüp bir iki yüz dâne beyt-i gevher-nizâma sübhavârî intizâm ve ni'met-i h'ân-ı senahına câşnî-i A'câm virmişler idi. Tekmîli müyesser olmadı...*" (Donuk, 2017: 1814) ifadelerinde görüldüğü üzere nihayete erdiremediği anlatılmıştır.

Atâyî Zeyli'nde ayrıca, Kâmî'nin *Tevârîh-i Âl-i 'Osmân*'ının⁶³, Kudsi'nin tertip ettiği haşiye ve talikatlarının⁶⁴, İbn Nuceym'in *el-Bahru'r-râ'ik fî Şerhi Kenzi'd-dakâ'ik*'inin⁶⁵, Celalzâde Salih Efendi'nin *Şakâ'ik* tarzındaki eserinin⁶⁶ ve Nişancızâde'nin Kuran irabı hakkındaki eserinin⁶⁷ tamamlanamadığı belirtilmiştir.

Eserlerin tavsifinde, teşbihin ve mübalağanın gücünden yararlanarak eserine ivme kazandıran ve okur üstünde etki yaratan Atâyî, edebî sanatlarla başvurarak değerlendirmelerine renk katmıştır. Atâyî, Feyzî'nin *Fetâvâ-yı Kâzî Hân'a* yazdığı fihristi, toplanmış ve ciltlenmiş eserlerin süsü⁶⁸; İbrahim Gülşenî'nin *Tâ'iyye-i İbn Fâriz'a* yazdığı naziresini, şahlara lâyük bir inci⁶⁹; Küçük Nureddin'in *Hevâdî* isimli eserini, istirdiyenin içindeki parlak bir inci tanesi⁷⁰; Ahîzâde Halîmî'nin *Hidâye Şerhi*'ni, şahlara yakışan bir inci tanesi⁷¹;

⁶³ "...*Tevârîh-i Âl-i 'Osmân ve 'ulemâ-yı 'izâm menâkıbına tahrîk-i hâme-i gevher-efşân eyledükleri şâyî'dur. Anlar dahi nâ-temâm kaldı...*" (Donuk, 2017: 794).

⁶⁴ "...*Tefsîr-i Beyzâvî'ye havâşisi ve Hidâye ve 'İnâye'ye ta'lîkâtı ve İbn Hümâm'a kelîmâtı ve Sadru's-şerî'a ve Şerh-i Miftâh'a hâşiyeleri vardır. Ekserini cem' u tertîbe muvaffak olamayup...*" (Donuk, 2017: 305).

⁶⁵ "...*Âsâr-ı celîlesinden el-Bahru'r-râ'ik fî Şerhi Kenzi'd-dakâ'ik kesret-i ifâde ve letâfet-i imlâda fâ'ikdür. Bâbü'l-icâretî'l-fâside esnâsında nâ-temâm kalmışdur...*" (Donuk, 2017: 319).

⁶⁶ "...*Şakâ'ik sâhibine iktidâ idüp hâlet-i 'amâsında 'ulemâ-yı Rûm'un letâ'if ü mutâyebâtın ve nevâdir ü müfâkehâtın cem' eyleyüp Şakâ'ik tarzında tîrâzende-i te'lîf olmuş idi. İtmâma irmedin kitâb-ı 'ömri encâm ve 'ikdu'l-cevâhir-i eyyâmı halhâl-i hitâm buldı...*" (Donuk, 2017: 348-349).

⁶⁷ "...*Âsâr-ı 'ilmiyyesinden i'râb-ı Kur'ân-ı 'Azîm'e ibtidâ, İbn Semîn ve Sefâkîsî'ye iktidâ eyleyüp Sûre-i A'râf'a îsâl itmiş idi...*" (Donuk, 2017: 781).

⁶⁸ "...*Fetâvâ-yı Kâzî Hân'a fihrist yazup... zîver-i mücelledât ü mecâmî'dür...*" (Donuk, 2017: 1402).

⁶⁹ "...*Âsâr-ı celîlelerinden Tâ'iyye-i İbn Fâriz'a nazîresi vardır. Âdâb-ı sulûk ve merâtib-i tarîk tahkîkında silk-i gevher-i şehvârdur...*" (Donuk, 2017: 391).

⁷⁰ "...*Tarîk-ı hacda te'lîf itmek munâsebeti ile nâmını Mesâlik ve şerhun ismini Hevâdî itmişdür. Sade-i deffeteyn icinde gevher-i şeh-dâne...*" (Donuk, 2017: 571-572).

⁷¹ "...*Hidâye'ye şerhleri vardır. Hâlâ evrâk-ı gül gibi her cuz'dânun mâye-i şerefi ve gevher-i şehvâr-ı sadefîdür...*" (Donuk, 2017: 1311).

Kasım Bin Süleyman'ın *Tatbîk* isimli eserini, hüner madeninin cevheri⁷² ve Bâkî'nin talikatını Ka'be muallakatı olarak tasvir etmiştir.

Atâyî, Azmîzâde Hâletî'nin *Sâkînâme*'sini, İran'ın önde gelen şairlerinden Hâfız ve Câmî'nin neşe veren eserlerine; *Sâkînâme*'nin her bir beytini de Kirâmî'nin müfredlerine ve Sam Mirza'nın *Tuhfe-i Sâmî* isimli tezkiresine teşbih etmiştir.⁷³

Veysî'nin *Vâkıanâmesi*'nin Yusuf Kıssası gibi güzel ve eşi benzeri olmadığını, hatta "kıssaların en güzeli" şeklinde tasvir edilebileceği⁷⁴; tahrir edilen Arapça lugatın da hüner deryasının dalgıcının dür tanesi ve lugat âlimi İbn Berrî'yi hayret deryasında boğacak derecede kıymetli olduğu ifade edilmiştir.⁷⁵

Azmîzâde Hâletî'nin *Şehnâme*'nin eşsiz güzellikteki sözlerden oluştuğunu ve Hâletî'nin bu üslubuyla Kâsım-ı Günâbâdî ve Hâtîfî gibi devrin önemli şairlerinin yolundan gittiğini ifade eden Atâyî⁷⁶, Feyzî'nin tahrir ettiği vakfiyye ve temessükâtının ressam ve nakkâş olan Mânî'nin tasvirleri gibi eşsiz olduğunu⁷⁷ ve Behîstî'nin *Hayâlî Hâşiyesi*'nde gönülçelen nakışların adeta hayal iğnesiyle nakışlanan ipek elbise gibi tasvir edilip Rûmî ve Hatâyî gibi üstadların eskimiş resimlerini unutturduğunu⁷⁸, teşbih ve mübalağa sanatları vasıtasıyla dile getirmiştir.

Müstakil eser değerlendirmeleri haricinde biyografi sahiplerinin telifatının geneline de değerlendirmelerin yapıldığı görülmektedir. Fâzıl⁷⁹, dil-guşâ⁸⁰, behredâr⁸¹, kâmil⁸², cedîd⁸³, müfîd⁸⁴, güzîn⁸⁵, müsta'iddâne⁸⁶ ve

⁷² "...Metn-i Vikâye'yi şerh idüp tevfiik münâsebeti ile Tatbîk tesmiye itmişdür... gevher-i kân-i hünerdür..." (Donuk, 2017: 320)

⁷³ "...Şeh-nâme bahrinde Sâkî-nâme nazm eylemişlerdür. Hakkâ ki neşve-engîz-i Hâfız u Câmî ve her beyti bir müfred-i Kirâmî ve Tuhfe-i Sâmî'dür..." (Donuk, 2017: 1814).

⁷⁴ "...Beyâza çıkan bir cüz' mikdârı bir Vâkî'a-nâme'si vardır. Kıssa-i Yûsuf gibi bed' ü dil-pezîr ve hîdâ'-ı ihtirâ'ına ahsenü'l-kasas dinilse hüsn-i ta'birdür..." (Donuk, 2017: 1758).

⁷⁵ "...Âsâr-ı celîlesinden sâhibü'l-Kâmûs'un Cevherî'ye îrâd itdüğü i'tirâzâtına cevâb ve dakâ'ik-i lugât-ı 'Arabîyye'de bir kitâb yazmışdur. El-hakk dürretü'l-gavvâs-ı deryâ-yı hüner ve İbn Berrî'yi gark-ı bahr-ı hayret idicek eserdür..." (Donuk, 2017: 1758).

⁷⁶ "...Sultân 'Osmân Hân emri ile iki bin beyt mikdârı Şeh-nâme'leri vardır. Îrâd-ı mezâmîn-i bed'â ve kıssa-güzârîde Kâsım-ı Günâbâdî ve Hâtîfî'ye pey-revlik itmiş yürümişdür..." (Donuk, 2017: 1734).

⁷⁷ "...tahrîr itdüğü suver-i vakfiyye vü temessükât tasvîr-i Mânî gibi bî-bedel ve huddâm-ı mahâkime düstûrül-'ameldür..." (Donuk, 2017: 1389).

⁷⁸ "...itdüğü nakş-ı dil-keş, süzen-i hayâlîle misâl-i harîr-i münakkaş olup köhne-resm-i üstâdân-ı Rûmî ve Hatâyî'ye kalem-i nisyân çekmiş..." (Donuk, 2017: 580).

⁷⁹ "...dört cildde Şifâ 'ya şerhi vardır. Her biri fâzıl-ı müsellemdür..." (Donuk, 2017: 1864)

⁸⁰ "...her fenn-i şerîfden âsâr-ı dil-guşâsı vardır..." (Donuk, 2017: 1750).

⁸¹ "...Mecmû'-ı mü'ellefâtı şu'â'-ı sa'âdetden behredâr, mütedâvil ü meşhûr-ı dâr u diyârdur..." (Donuk, 2017: 319).

⁸² "...Dört cildde Tabakât-ı Hanefiyye cem' itmişdur. Muhît u kâmil târîhdür..." (Donuk, 2017: 815).

⁸³ "...Her biri eser-i cedîd ve muhtasar u müfîddür..." (Donuk, 2017: 633).

⁸⁴ "...Her biri eser-i cedîd ve muhtasar u müfîddür..." (Donuk, 2017: 633).

edîbâne⁸⁷ gibi sıfatlar kullanarak eserlerin değerine, üsluplarına ve özelliklerine dair değerlendirmelerde bulunan Atâyî, "...Âsârı dâ'ire-i tahdîd ü ihsâdan hâric ve rütbe-i kabûle 'âricdür..." (Donuk, 2017: 831) ve "...Cümlesi edîbâne vü makbûl ve dest-hoş-ı erbâb-ı kabûldür..." (Donuk, 2017: 844), örneklerinde görüldüğü üzere tahrir edilen eserlerin kabul olduğunu; "...Cümlesi makbûl ü müselleme ve pesendide-i müşkil-pesendân-ı âlemdür..." (Donuk, 2017: 1179), "...Bunlardan gayrı resâ'il ü ta'likâtı ve kasâ'id ü mukatta'âtı vardır. Cümlesi edîbâne vü makbûl ve dest-hoş-ı erbâb-ı kabûldür..." (Donuk, 2017: 844) ve "...Mütâla'a itdüğü kütüb hevâmîşinde ta'likâtı ve makbûl u matbû' kelimâtı vardır..." (Donuk, 2017: 917) örneklerinde görüldüğü üzere telifatın makbul olduklarını söyleyip, beğenildiklerini belirtmiştir.

12. Eserin Takdim Edildiği Kişiler

Atâyî Zeyli'ndeki eser tavsiflerinde, eserin takdim edildiği kişi bilgisinin de paylaşıldığı görülmektedir. Âşık Çelebi'nin *Şakâ'ik-ı Nu'mâniyye*'yi tercüme edip Taşkoprîzâde Efendi'ye arz eyleyip Taşkoprîzâde'nin de Âşık Çelebi'ye hitap edip "Biz bunu zaten Türkçe yazmıştık, boşa tercüme etmişsiniz" diye latife ettiği hâdiseyi tahkiye tekniğiyle aktardıktan sonra müellifin *Tezkiretü'ş-Şuarâ*'sını padişaha, *Zeyli-Şakâ'ik*'i ise Sadrazam Mehmed Paşa'ya hediye ettiğini dile getirmiştir.⁸⁸

Atâyî, Derzîzâde Mahmud Çelebi'nin *Fezâ'il-i Cihâd* adlı eserini kölelere hediye ettiğini⁸⁹; Veysî'nin *Vâkı'a-nâme*'yi Sadrazam Nasuh Paşa'ya arz eylediğini⁹⁰; Bâkî'nin *Lâmiyye-i Hilâliyye* isimli eserini Kubâd Paşa'ya, *Râ'iyye Kasidesi*'ni mevlevîlere ve *el-A'lâm fî Ahvâli Beledi'llâhi'l-harâm* isimli eserin tercümesini de Sultan Murad'a arz ve hediye ettiğini⁹¹; Lem'î Çelebi'nin aruz ve kafiyede bir risale tertip edip Şehzâde Sultan Mehmed Han'a arz edip

⁸⁵ "...Üstâdı Sa'dî Efendi'nün Hidâye ve Ekmel hevâmîşinde olan kelimâtını cem' u tedvîn ve ol cevher-i mensûre ile silk-i sutûrı tahliye vu tezyîn ve Kâmûs 'a olan hâşiyelerin cem' idup her birini bir eser-i guzîn eylemişdür..." (Donuk, 2017: 742).

⁸⁶ "...Risâle-i Kalemîyye ve Makâle-i Seyfiyye 'si vardır. Haylî müsta'iddâne eserlerdür..." (Donuk, 2017: 744).

⁸⁷ "...Bunlardan gayrı resâ'il u ta'likâtı ve kasâ'id u mukatta'âtı vardır. Cümlesi edîbâne vu makbûl ve dest-hoş-ı erbâb-ı kabûldür..." (Donuk, 2017: 844).

⁸⁸ "...Tezkiretü'ş-şuarâ'yı pâdişâh-ı 'atâ-bahşâya ve 'Arabî Zeyli-Şakâ'ik 'ı Sadr-ı A'zam Mehmed Paşa'ya ihdâ eyledükde..." (Donuk, 2017: 594); "...Şakâ'ik-ı Nu'mâniyye'yi terceme eyleyüp Taşkoprî-zâde Efendi merhûma 'arz eyledükde 'Mevlânâ 'Âşık, biz bunı Türkî yazmış-idük. Tercemede bîhûde zahmet ihtiyâr itmîşsüz.' diyü latife idüp kitâb-ı mezbûrun sehlû'l-ahz olduğına işâret iderler..." (Donuk, 2017: 595).

⁸⁹ "...Fezâ'il-i Cihâd yazup rikâb-ı hümâyûn-ı pâdişâhiye ihdâ itmîş idi..." (Donuk, 2017: 1515).

⁹⁰ "...Vâkı'a-nâme 'si vardır... Sadr-ı A'zam Nasûh Paşa'ya 'arz eyledükde Ahsenül-kizbe latîfesini itmîşlerdür..." (Donuk, 2017: 1758).

⁹¹ "...Ol târihte Haleb Beglerbegisi Kubâd Paşa 'ya Lâmiyye-i Hilâliyye 'lerin ve cenâb-ı mevlevîye Kasîde-i Râ'iyye 'lerin ihdâ itmîşler idi..." (Donuk, 2017: 1175); "...Kutb-ı Mekkî 'nün el-A'lâm fî Ahvâli Beledi'llâhi'l-harâm nâmı ile mu'allem kitâbını zebân-ı Türkî ile mütercem kılmişlardur. Mekke'den geldüklerinde pâye-i serîr-i Murâd Hânî'ye 'arz itmîşler idi..." (Donuk, 2017: 1179).

inayete mahzar olduğunu⁹² ve Menteşeli Hüsam'ın da haşiyesini Hoca Efendi'ye arz edip ihsana nail olduğunu açıklamıştır.⁹³

13. Atâyî'nin Şahsen Gördüğü Eserler ve Eserlerle İlgili Rivayetler

Atâyî, bizzat gördüğü eserleri açıkça belirtmektedir. Biyografilerde kendisinden hakir ve fakir olarak bahseden Atâyî, "...Bu hakîr, hattı ile bir mecmû'a-i mütûn ve bir Islâh [ve] İzâh nüshasını gördüm..." (Donuk, 2017: 829), "...Bu hakîr, ba'z-ı resâ'ilini gördüm..." (Donuk, 2017: 1804), "...Bu hakîr, bir meclis-i âlîde hatt-ı musannif ile yedi cild mu'ellefâtını gördüm..." (Donuk, 2017: 1787), "...Bu hakîr, hatları ile bir cönklerin gördüm..." (Donuk, 2017: 884) ve "...Bu hakîr, Sûre-i Nûr'dan âyet-i meşhûre tefsîrine müte'allik tahrîrini gördüm..." (Donuk, 2017: 1028) örneklerinde olduğu gibi kahraman bakış açısıyla biyografilere dâhil olmuştur.

Takiyyüddin-i Mısrî'nin *Tabakât-ı Hanefiyye'sini*⁹⁴, Fâzıl Emir'in *Câmî evâ'iline* hâşiyesini⁹⁵, Nıksârî'nin *Kitâb-ı Hayz'a* ta'lîk ettiği risâleyi⁹⁶, Sadıkî Gılanî'nin *Tefsîr-i Kâzî'ye*⁹⁷ ve *Tefsîr-i Beyzâvî'ye* hâşiyelerini⁹⁸ ve Kasım bin Süleyman'ın *Tatbik* isimli kitabını⁹⁹ gördüğünü dile getiren Atâyî, Kızılca Hayreddinoğlu'nun *Kasîde-i Münferice'ye* olan Türkçe şerhlerinin bir nüshasını bizzat kendisine yadigâr olarak hediye ettiğini "...*Kasîde-i Münferice'ye* Türkî şerhleri var imiş. Bu fakîre yâd-gâr için nüshasını ihsân eyleyüp tevdi'-kûnân revân oldılar..." (Donuk, 2017: 1506) sözleriyle bildirmiştir.

Üsküp Müftüsü'nün kaleme aldığı *Nefhatü'l-ezhâr*'ın bazı beyitlerini nazma çekip dostlarına ulaştırdığını "...Bu hakîr, Mahzenü'l-esrâr bahrinde nazm eylediği Nefhatü'l-ezhâr nâm mesnevîde birkaç dânesin silk-i nazma keşîde ve mesâmi'-iyârâna resîde kalmış idüm..." (Donuk, 2017: 1424) sözleriyle dile getiren Atâyî, Şeyhülislam Ali Cemalî'nin *Muhtaratü'l-mesa'il* isimli eserinin bir nüshası ile müşerref olup, mezkûr kitabı canı gibi sakladığını ve muska gibi kutsal gördüğünü "...Bu hakîr, bir nüshası ile müşerref olmuşumdur. El-ân hırz-ı cânum ve ta'vîz-i bâzû-yı 'irfânumdur..." (Donuk, 2017: 37) ifadeleriyle belirtmektedir. Atâyî, Kefevî Mahmûd Efendi'nin *Keta'ib* isimli

⁹² "...Fenn-i 'arûz u kâfiyede bir risâle tertîb idüp Şeh-zâde Sultân Mehemmed bin Süleymân Hân cenâb-ı refî'ine 'arz eyledükde mazhar-ı lutf u 'inâyet olup mülâzemet için şefâ'at buyurmuşlar idi..." (Donuk, 2017: 284).

⁹³ "...Sadru's-şerî'a 'ya hâşiyesi vardır. Egri seferine giderken H'âce Efendi merhûma 'arz eyleyüp mazhar-ı lutf-ı bî-kerânı olmuş idi..." (Donuk, 2017: 1212).

⁹⁴ "...Bu hakîr, *Tabakât-ı Hanefiyye'sini* gördüm..." (Donuk, 2017: 1111).

⁹⁵ "...Bu hakîr, *Câmî evâ'iline* hâşiyesini gördüm..." (Donuk, 2017: 1002).

⁹⁶ "...Bu hakîr, *Sadru's-şerî'a'nun Kitâb-ı Hayz'ına* ta'lîk ettiği risâlesini gördüm..." (Donuk, 2017: 294).

⁹⁷ "...*Tefsîr-i Kâzî'ye* hâşiyesi vardır ... Bu hakîr, nüshasını gördüm..." (Donuk, 2017: 406).

⁹⁸ "...*Tefsîr-i Beyzâvî'ye* hâşiyesi-i şerîfe ta'lîk idüp ... Bu hakîr, bir nüshasını gördüm..." (Donuk, 2017: 406).

⁹⁹ "...*Metn-i Vikâye'yi* şerh idüp tevfiik münâsebeti ile *Tatbik* tesmiye itmişdür. Bu hakîr, *kitâb-ı mezbûrî* gördüm..." (Donuk, 2017: 320).

eserini bizzat tetkik ettiğini de “...*Bu hakîr, mütâla’a itmiş idüm...*” (Donuk, 2017: 828) sözleriyle açıklamaktadır.

Tavsif edilen eser hakkında Atâyî'nin, başkalarından duyduğu ve öğrendiği birtakım rivayetlere yer verdiği görülmektedir. İbn Nüceym'in *Ziyâdât'a* bir şerhi olduğunun *Bahr-i Râ'ik* ve *Kitâb-ı Da'vâ*'da zikredildiğini belirten Atâyî'nin¹⁰⁰, bu şerhi görememiş olduğu aşikârdır.

Atâyî, eserler hakkındaki bilgileri, “...*Mervîdür ki kırk günde Mesnevî-i Mevlevî cevâbında Ma'nevî nâm kitâb-ı müşkîn-erkâmı temâm itmişler ...*” (Donuk, 2017: 391), “...*Ba'zı sikâtdan nakl olunur ki...*” (Donuk, 2017: 576) ve “...*'Assâr'un Mihr ü Müşterî'sini terceme itmişdür dirler...*” (Donuk, 2017: 1169) örneklerinde olduğu gibi birilerinden duyduğunu ifade etmiştir.

Sonuç

1135 biyografinin yer aldığı *Atâyî Zeyli*'nde, eserler hakkında bilgi verilmiş, değerlendirme yapılmıştır. Tefsir, hadis, kelam, tarih, coğrafya ve edebiyat disiplinlerinde yazılan eserlerin takdim ediliş şeklini ve eserler hakkında bilgilendirme ve değerlendirme yöntemini tahkik etmeye çalıştığımız bu makalenin nihayetinde, Atâyî'nin kimi zaman sade kimi zaman da çeşitli sıfatlar bezenmiş tafsilatlı bir tasvir üslubu benimsediği görülmektedir.

Şakâ'iku'n-nu'mâniyye'deki biyografi yazım geleneğinin devam ettiği *Atâyî Zeyli*'nde, müelliflerin hayatına dair bilgiler paylaşıldıktan sonra, biyografi sahibinin telif ettiği eserler tanıtılmıştır. Atâyî, bu bölümlerde kimi zaman sadece eserin ismini zikretmiş kimi zaman eserler hakkında detaylı bilgi vermiş kimi zaman da eserler hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. Çoğu biyografi, bahsi geçen sıralama ile kaleme alınmışken, bazı biyografilerde bu sıralamanın değiştiği görülmektedir.

Biyografilerdeki eser tanıtımlarının bazılarında Atâyî'nin, eserin ismini zikretmeden, müelliflerin manzum veya mensur eserleri olduğunu dile getirdiğini görmekteyiz. Biyografilerin birçoğunda ise eserlerin ismi zikredilmiş, müelliflerin eserlerine verdikleri isimler de alenen ifade edilmiştir.

Dokuz eserin telif tarihinin belirtildiği *Atâyî Zeyli*'nde, eserlerin telif zamanına düşürülen iki tarihe de yer verilmiştir. Atâyî, eserlerin telif mekânlarına dair bilgiler de sunmuş, doğrudan telif mekânına işaret ettiği gibi müelliflerin görev yaptıkları mekânı zikrederek mezkûr mekânda eser kaleme aldıklarını dolaylı olarak anlatmıştır.

Biyografilerde, müelliflerin eser telif etme sebeplerini açıklayan Atâyî, başta devrin padişahlarının isteği doğrultusunda eser telif edildiğini dile getirmiştir. Ayrıca müelliflerin, bir eseri tamamlamak, sadeleştirmek,

¹⁰⁰ “...*Hidâye evâ'iline şerhi vardır. Ziyâdât'a şerhi olduğın Bahr-ı Râ'ik'da, Kitâb-ı Da'vâ'da zikr itmişdür...*” (Donuk, 2017: 319).

açıklamak ve zeyil yazmak gibi çeşitli amaçlar doğrultusunda eser telif ettikleri ifade edilmiştir.

Bahsi geçen birçok eserin telif edildiği dilin de vurgulandığı *Atâyî Zeyli*'nde Türkçe, Arapça ve Farsça dillerinde yazılan çeşitli türlerdeki eserler takdim edilmiştir. Zeyil, tercüme, risale, haşiye, talikat, şerh, muhtasar, münşeât, mecmua, takriz, makale ve divan gibi çeşitli türlerdeki manzum ve mensur eserler tanıtılmıştır.

Atâyî, eserlerin muhtevasına yönelik olarak kimi zaman muhtevadan örnekler vererek, kimi zaman muhtevayı anlatarak kimi zaman da eserin hangi ilim sahasında yazıldığını zikrederek bilgilendirmeyi tercih etmiştir. *Atâyî Zeyli*'nde, edebiyat, tarih, felsefe, fıkıh, coğrafya, kelam, hadis, belagat ve tefsir disiplinleri başta olmakla birlikte, akla gelebilecek hemen her ilimde telif edilen eserlere yer verildiği görülmektedir.

Eserlerin üslubuna dair değerlendirmelere başvuran Atâyî'nin, bahsettiği eseri, kendinden önce yazılan ve şöhret bulan diğer eserlerle ilişkilendirerek ele aldığı fark edilmiştir. Eserlerin bazılarında, eserin tertibine dair açıklamalarda bulunan Atâyî, manzum eserlerin bir kısmının vezinlerini de zikretmiştir. Tıpkı eserlerin üslup değerlendirmelerinde olduğu gibi eserlerin vezinlerini de aynı vezinle yazılan ve şöhret bulan manzumelerle ilişkilendirerek okura takdim edilmiştir. Eser sahibinin eser üzerinde yaptığı değişiklikleri dile getiren Atâyî, başka müellifler tarafından eser üzerinde yapılan çalışmaları da kaleme almıştır.

Atâyî'nin eser üzerindeki değerlendirmeleri tetkik edildiğinde, tezkire yazarlarının benimsediği sanatlı ve bol sıfat kullanımlı biyografi yazım üslubuna sahip olduğu anlaşılmaktadır. Eserleri her yönüyle değerlendirirken edebî sanatlarla da başvuran Atâyî, eserin takdim edildiği kişiler hakkında bilgi vermiştir. Bizzat gördüğü eserleri de alenen açıklamış, eserler üzerindeki ferdi çalışmalarından da bahsetmiştir. Atâyî, anekdotlu biyografi yazım geleneğini tercih ettiği biyografilerde, eserle ilgili rivayetlere de yer vermiştir.

Kaynakça

- Çapan, Pervin. (1993), *XVIII. Yüzyıl Tezkirelerinde Edebiyat Araştırma ve Tenkidi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ.
- Donuk, Suat. (2017), *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fi Tekmiletî'ş-şakâ'ik: Nev'îzâde Atâyî'nin Şakâ'ik Zeyli*, I-II, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul.
- Durmuş, İsmail. (2006), "Muhtasar", *DİA*, C 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Durmuş, İsmail. (2013), "Zeyil", *DİA*, C 44, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

- Er, Rahmi. (2008), "Risale", *DİA*, C 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Kılıç, Filiz. (1998), *XVII. Yüzyıl Tezkirelerinde Şair ve Eser Üzerine Değerlendirmeler*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Solmaz, Süleyman. (2012), *Onaltıncı Yüzyıl Tezkirelerinde (Ahdî, Gelibolulu Âlî, Kınalızâde, Beyânî) Şâirin Dünyası*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Şensoy, Sedat. (2010), "Şerh", *DİA*, C 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Tolasa, Harun. (2018), *Sehi, Latifî ve Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. Yüzyıldaki Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Topuzoğlu, Tefik Rüştü. (1997), "Haşiye", *DİA*, C 16, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Yakıt, İsmail. (2010), *Türk-İslâm Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, Ötüken Yayınları, İstanbul.